

« Aydınlar Sosyolojisi »

ve

Çağımız Aydını (*)

Prof. Dr. Sabri F. ÜLGENER

«Bir burjuva sana yanaşmak isterse ona yakından bir iyice bak! Şayet bir aydın ise: o vakit bir kat daha yakından!»

August Bebel

I

«Aydınlar Sosyolojisi»... Günümüzde hemen her konunun sosyolojisinden söz edildiğini işitmeye alışmış bir kulağa her halde ters ve yabancı gelmeyecek olan bir terim! Evet, «aydın» m da günümüzde kendine göre bir sosyolojisi vardır, Grup davranışı içinde aydın'ın türlü kaprisleri, çelişme ve çekişmeleri, kısaca dolu kişiliği ile teşrih masasına boylu boyunca serilip uzatıldığı bir disiplin bu! Aslında çağımız sosyolojisinin oldukça yeni ve ilgi çekici bir bölümü ile karşı karşıyayız. «Aydınlar sosyolojisi» bir bakıma daha geniş gövdesi ile «bilgi sosyolojisi»nin açtığı yolda yeşerip boy vermiştir. Aslında ikisinin de konuya bakış açısı bir yerde birleşir: Bilgi muhtevası nasıl kafamız içinde olup biten bir zihin ve mantık yoğruluşundan ibaret sayılmayıp toplum katları arasındaki bağlantı ve ilişkileri ile ele alınıyorsa, «aydın» da aynı biçimde sosyal ortamın şartları ve ilişkileri ile göz önüne seriliyor. İki disiplinin benzeyiş ve ayrılışlarına biraz aşağıda tekrar döneceğiz.

Toplumda aydın'ın yeri ve rolü, Alfred Weber'in dediği gibi, ya olduğundan çok önemsiz görülmüş, yada gereğinden fazla bir heyecan-

---

(*) Bu araştırma rahmetli Profesör Fındıkoğlu için dost ve meslekdaşları tarafından hazırlanan Anma Kitabına girmek üzere kaleme alındı. Arada ani rahatsızlığımız makalenin —kısa bir takdim yazısı hariç— kitaba yetişmesine imkân vermedi. Makale, ilk tasarlanan hacim ve muhtevasına göre biraz da genişletilmiş olarak, bu sayfalarda yayınlanmak fırsatını buluyor.

la karşılaşmıştır (1). Marx, sisteminin yapı unsurları arasında aydının rolünü küçümsemmişti. Aydın ona göre sınıflı toplumun kanatlarından birine tutunmaktan ötede bir fonksiyon sahibi değildi; hele bir hareket ve değişim merkezi hiç değildi. Modern bilgi sosyolojisinde ise aydın, ideolojinin taşıyıcısı ve yerine göre yapımcısı olarak bu defa olağanüstü bir ehemmiyet kazanmışa benzer. Özellikle iki dünya savaşı arasında Karl Mannheim ve Theodor Geiger gibi sosyologlar konuyu türlü cep-heleri ile ele aldıktan sonra aydın problemi toplum hayatının ilgi çekici bir kesiti olarak sahnenin ön planına gelip oturmuştur. Aslında söz konusu olan yalnız bir kesit tahlili değil, onun da ötesinde dinamik bir kuvvetin tahlilidir. Kültür değişiminde hareket merkezi olarak başlı başına yaratıcı, bazan de —bakış açısına göre— yıkım ve tahrip ka-lıpları ile yüklü hırçın bir kuvvetle karşı karşıyayız. Anlaşılan, toplum tarih boyu aydına çektiği kadar kendisi de aydının elinden ve dilin-den çekmiş olmalı ki «aydınlık sosyolojisi»nin dokusu altında biraz da bu hırçınlık tarafı yatmaktadır. Sokaktaki adamın değer ölçüsü de aslında başka türlü değildir: Aydın kaprisli, hırçın, güvenilmez! So-kağı, değer yargısında tek başına alınca, cahil ve gerici olarak damga-lamak ister. değildir. Akif, aydından «okur yazar denilen eski baş be-lâsı...» (2) diye söz ettiği için üstüne az mı şimşekler çekti: Akif ge-rici; asrın icaplarına adım uyduramamış bir zavallı! (Aydın'ın kendini hafife alana öfkesi gerçekten yaman oluyor). Sade vatandaş, doğru-su aranırca, değer yargısında hiç bir zaman tek ve yalnız kalmıştır denemez. Aydına, en azından, şüphe ile bakışta sokak ve sosyolog he-men hemen birleşmiş görünür. Bu birleşmeyi, istersek, bir halka daha geriye, geçen yüzyılın moda akımına (anti-entellektüalizm'e) kadar uzatabiliriz: Modern çağın akıl ve mantık yanı his ve heyecan tarafı üstüne sivrilmiş insanın boy hedefi alan akım! «Aydınlık sosyoloji-si»nin konuyu ele alış biçiminde, biraz zorlansa, sözünü ettiğimiz akımın izlerini bulmak imkânsız değildir. Gerçekten de bir Nietzsche veya bir Klages'in hedef aldıkları o soğuk, tek yanlı akıl ve mantık insanın soyut ve kapalı dünyasından alıp türlü kaprisleri ile yaşanan toplum içine getirip oturtalım : Karşımızda «aydınlık sosyolojisi»nin baş ak-törünü, entellektüeli buluruz.

(1) Alfred Weber : Einführung in die Soziologie (diğer bir kısım sosyolog-ların iştiraki ile); s. 384, München, 1955.

(2) Safahât, Beşinci Kitap - Hâtıralar; s. 66, 1928. Akif, Safahât'm değişik yerlerinde aydına hücumlarını tekrarlar. Aydının adı yukarda olduğu gibi bazen «okuryazar», bazen «erbabı tefekkür» dür (meselâ İkinci Kitap, Süley-maniye Kürsüsünde, s. 44 ve dev.). Mehmed Akif'in aydınlık arasında belki en sevimsiz bulduğu tip, okuryazar ve bürokrat karışımı aydınlık (Safahat, Altın-cı Kitap, Asım; s. 50 de «vali bey»in şahsında üst perdeden atıp tutan bürok-rat aydının portresi çizilir.

Konuya, ele alınan tarafı ile, biraz aşağıda tekrar döneceğiz. Ondan önce, kelime ve deyimler üzerinde bir kaç açıklama yararlı olacaktır.

«Intellektuelle» (aydın) deyimini (3) sosyoloji sözlüğüne klişe olarak ihtilâl - öncesi Rusya'da «Intelligentsia» tâbirinden yadigar kalmış olmalı. «Intelligentsia», o haliyle, Batı dünyasında, biraz da oppozisyon tarafına ağırlık vermek üzere, entellektüel topluluğuna alem olarak kalmıştır. Rus ihtilâli ile birlikte parti iktidarı önünde herhangi bir oppozisyon söz konusu olamayacağı için «intelligentsia» karşı kuvvet olmaktan çıkarılıp yönetim çarkları arasında öğütölmüş, bir hizmetli kadrosu haline getirilmiştir. Sovyet Rusya'da dün olduğu gibi bugün de proleter işçi ve köylü yanında vasıflarına göre farklı statüye sahip bir yazar ve sanatçı çevresine rastlanır. Ama sonuncular ideolojik ürünleri ile ilk ikisinin paralelinde olmakla yükümlüdür. Aralarında oppozisyona yatkın olanlar ya «tasfiye» edilmiş, yada bir kolayını bulup yurt dışına çıkabilmişlerdir. Sovyetlerin entellektüel'e karşı tutumunda dünden bugüne esash bir değişiklik yoktur: Kendi intelligentsia'sım devamlı bir kontrol altında tutmak, yabancı ülkelerin entellektüel-

(3) «Aydın» tâbirinin konu ile ilişigi ve isâbeti tartışılabilir. Batı dillerinde kullanılan terim «intellectuelle»dir; Alelade okuryazar olmanın üstünde, kafası ile iş gören ve bilhassa kafa ürünü ile geçinen kişi demek. Ama sözlüğün verdiği bir başka manâ daha var; bizim için burada geçerli olan da o: Tek yanlı akıl ve mantık insanı (einseitiger Verstandsmensch diyor Sprach-Brockhaus). «Intellectualism» de, aynı suretle, sivri ve tek yanlı bir mantık egemenliğinin kuru şemalar halinde kültür hayatının genişçe bir kesimine damgasını vurduğu fikir iklimi demek. Önemli olan nokta şudur: Akıl ve mantık hâkimiyetinin bir tarafa çekip eğdiği kafa yapısı, belli bir yazı ve ifade üslubu ile kendini dışa, muhatap aldığı kütleye duyurduğu (communiquer ettiği) noktadan öteye, entellektüel görünmenin şartlarını bir araya getirmiş sayılıyor. Entellektüeli, diğer yandan, halk gözünde sevimsizleştiren faktörü de burada aramak gerekecek. Akıl ve mantık tarafına aşırı güvenin, ölçsüz bir ifade tonu ve üslubu ile kendini sık sık ve bıkırtıya açığa vuruşu entellektüeli «akıllı»dan bir adım ötede «kaka»ya kaydırmaya yeter (hicivde halk dehâsının emsalsiz örneği). Sosyalist lider A. Bebel'in (1840 - 1913, W. Liebknecht ile beraber Almanya'da Sosyal Demokrat Partinin kurucusu) baş taraftaki sözlerini bu ışık altında manâlandırmalıdır. Bir sosyalist için burjuva ile bir arada görünmenin bile ne denli şüphe çekici olduğu düşünülürse, entellektüel'e onun da üstünde bir şüphe ve kuşku ile bakmak için yılgınlığın derecesini tahmin etmek kolaylaşır. Berikine alıcı gözle bir kez bakmak yetiyorsa öbürüne iki kez bak demenin anlamı buradadır. «Aydın» kelime olarak, omuzlarına yüklenen bütün bu hamüle ve muhtevayı entellektüel derecesinde açıklayamamak bakımından kusurlu sayılabilir. Ama yine de hakkını yemeyelim: Aydın, kelime yapısı ve kökü ne olursa olsun, çevreye kendini sevimsiz kılmak (yabancılaştırmak) için elinden geleni arkada bırakmamıştır; ve bırakmaya halâ da pek gönüllü değildir.

lerini dünya ihtilâlini gerçekleştirme yolunda —değişik yaklaşım usulleri ile etkilenebildikleri ölçüde— devamlı bir tahrik ve oppozisyon mih-rakı olarak dik ve dinamik halde tutabilmek! Her iki yolda Sovyetlerin bugüne kadar başarısız oldukları söylenemez.

II

Konunun şimdi sosyolojik açıdan asıl ehemmiyetli olan tarafına geçebiliriz.

Aydınlar kimlerdir ve fonksiyonları nedir?

Hemen belirtelim ki aydınlar diye ayrı ve homogen bir sınıf yoktur. Cemiyet hayatının çok geniş bir kesimi aynı başlık altında yanyana sıralanmış görünür: Akademik meslek mensupları, bürokratlar, mimar ve mühendisler, avukatlar, gazeteciler ve yazarlar, tiyatrocular ve sanatçılar.. Saydığımız ve daha da genişletebileceğimiz bu gruplar arasında bir ortak taraf bulmak kolay değildir. Maddî durumları farklı olduğu gibi menşeleri ve formasyonları da birinden öbürüne değişir. Baştan ilk ikisi az veya çok da olsa devlet kapısından maaş ve ücret sahibi olmanın garantisine sahiptir. Diğerleri ise böyle bir güvenceden mahrumdurlar. Serbest meslek sahibi olanlarla geride sanatçı dediğimiz gruplar maddî şartları ile iki kutup arasına sıralanmış görünürler: Kimi kıt kaynaklarla geçimini güçbelâ sürdürebilmekte (sanatçıda «bohem» tipi), kimi yüksek burjuvazinin üst katlarında yer almaktadır. Günümüzde dev yapılı bir basın endüstrisi ve zengin yayınevleri yazar, raportör, müşavir olarak kapatları altına aldıkları ile dışarda bıraktıkları arasında gelir ve yaşama düzeyi farklarını eskiye göre çok daha göze batar boyutlara taşırılmıştır. Menşe ve formasyon noktasındaki farklar da daha az derin değildir. Entellektüel ve «intelligence» deyimlerine bakıp da söz konusu grupların üstün bir istidat ve yetenek sahibi olduklarını, hele bu yeteneğin yüksek öğrenim ile kazanılmış olacağını düşünmek yanlış olur (4). Yine baştan ilk iki grup (akademik meslek

(4) Kari Mannheim, grup dağınıklığına karşı birleştirici çizgiyi eğitim tarafında görür. Ona göre, iş ve misyonu «çağın eğilimlerinin mümkün olduğu kadar dolu ve toplu sentezi» ni vermekten ibaret olan aydın, esasmda homojen bir sınıf niteliğinden yoksun, fakat toplumun ortak eğitim mirasına katılmak ve başkaları ile beraber ondan pay almak suretiyle yine de bir «müsterek»de birleşmiş sayılır. Ortak eğitim, Mannheim'e göre, aydınlar arasında aile, statü, meslek ve servet farklarını yumuşatarak hepsini bir çizgide hizalamış olmaktadır (Ideology and Utopia, s. 138 ve dev., 1952). İleri sürülen iddia bizce, nâdir haller hariç, tam geçerli sayılamaz. Mannheim'in görüşleri karşısında ayrıca, W. Stark, The Sociology of Knowledge, s. 300 - 306, London, 1958.

mensupları ve üst çizgide bürokratlar) ile serbest meslek sahiplerinin bir bölümü yüksek öğrenim noktasında birleşmiş görünmekle beraber, geride kalanlar daha aşağı öğretim kademelerinden gelmiş olabilirler. Basında ve bir kısım sanatçı çevrelerinde durum böyledir.

Aydın rolü ve fonksiyonları ile de geniş bir çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlerin hepsini ayrı ayrı göz önüne almak niyetinde değiliz. Öylesi bizi düşündüğümüzden çok uzaklara götürür. Ancak konuyu gerçek boyutları içinde görmek ve yerine oturtmak için sözü edilen fonksiyonları kaba hatları olsun tanımakta yarar vardır. En önemlilerinden bir kaçını sıralamak gerekirse: Kültür değişimine öncülük etmek; değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek; yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmek; halkın politik, sosyal tercihlerini etkilemek (Edward Shils'in sıralaması ile: «yüksek kültürü yaratmak ve yaymak»; «millî ve milletlerüstü modeller kurmak» «ortak kültürler geliştirmek»; «sosyal gelişmeleri etkilemek»; «politik roller oynamak») (5). Aydın bütün bu fonksiyonları ile farklı dallara ve disiplinlere konu olur. Önce şu noktayı belirtelim: Herhangi bir bilim veya sanat dalının ihtisas elemanları arasında madde ve konuya ilişkin münasebetler o daim kendi içinde oluşum çizgisini, bir bakıma iç dinamiğini verir. Buraya kadarının ilgililer arasında fikir ve bilgi alışverişinin ilerisinde sosyoloji ile bir alıp vereceği yoktur. Kişinin davranışı, sadece madde ve objeye takılı kalmayıp başkalarının fiil ve hareketine yönelik bir muhteva kazandıktan sonra sosyolojinin ilgi alanına girer. Bu yönelişi bir uçtan öbürüne iki şekli ile de düşünebiliriz: Kendi davranışında başkalarının fiil ve hareketi ile etkilenmek; veya kendi davranışı ile başkalarını etkilemek! **Bilgi sosyolojisi ile aydınlar sosyolojisi'nin bakış açılarındaki farkı da, yanılmıyorsak, bu ikilikte arayabiliriz: Bilgi sosyolojisi çevrenin, düşünce tarzı ve değer anlayışı ile kişiyi etki altına alması konu edindir. Aydınlar sosyolojisi ise, tersine, belli bir fikrin ve değer anlayışının kişi (aydın) tarafından - başkalarını muhtemel hareket ve davranışında etkilemek üzere - çevreye yansıtılması üzerinde durur. Birinde çevreden kişiye, öbüründe kişiden çevreye uzanan bir etkileme söz konusudur. Düşünce kalıpları ve değer anlayışı, bilgi sosyolojisine göre, soyut bir boşlukta vücut bulmayı toplumun altlı üstlü kesimleri ile alâka ve ilişkileri içinde belirlenir ve oradan —belki de çoğumuz farkına varmadan— soyut kalıplar halinde muhakeme ve mantık dünya-**

(5) Bu hususta etraflı olarak Edward Shils, «Intellectuals», *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 7, s. 410, 1968. Aynı konu üzerine Theodor Geiger, «Intelligenz», *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Bd. 5 s. 304 ve dev.

mıza aktarılır. Aydınlar sosyolojisi ise aydın ve çevre ilişkisini çıkış noktası ile süje'den (aydından) alıp oradan toplum yapısına, çevrenin zevk ve tercihlerine yönelen bir etkileme biçiminde görür ve değerlendirir.

Yukarıdaki açıklamalar bizi «aydın»ın yüz çizgilerine biraz daha yaklaştırmış olacaktır.

Ashında dağınık ve alabildiğine yaygın bir grup, bütün farklılığı ile beraber, yine de bir başlık altında toplanabiliyorsa, aralarında uzaktan yakından bir ortak çizginin bulunabileceğini kabul etmek gerekir. Bu ortaklığı basit ve kısa bir târifin unsurlarında arayacağız: **Fikir ürünleri ve temsil ettikleri değer anlayışı ile toplumu etkilemede lider fonksiyonuna sahip (veya öyle olduklarına kendilerini ve başkalarını inandırmış) kişilerin dağınık ve gevşek gruplanması** (6); Evet, dağınık ve gevşek bir kümelenme; ona rağmen birleştirici çizgi ise şu: **Fikrî - entelektüel vasıfları ile, çoğu zaman tenkit ve oppozisyon biçiminde, ses ve söz sahibi olmayı statülerinin vaz geçilmez misyonu sayan bir grup!**

Ses ve söz sahibi olmak! Aydının değişmeyen misyonunu burada arayacağız. Bilim ve ihtisas çalışmalarının ötesinde çevreye en ufak ses ve soluk iletmeyen bir aydın tipi yoktur ve düşünülemez. Aydın bu değişmeyen tarafına, tamamlayıcı olarak, bir başka özelliği daha ekleyebiliriz: **Ses ve sözü mümkün olduğu kadar soyut, genel ifade ve semboller halinde çevreye iletme gücü ve alışkanlığı!** Aydın, mantık kuvvetini ve üstünlüğünü bununla isbatlamış olacağına inanır. Târiflerinin ağırlık noktasını bu özellik üzerine oturtan sosyologlara o bakımdan hak vermemek mümkün değildir. Netekim, Edward Shils'e göre, «aydınlar konuşma ve ifadelerinde, toplumun diğer üyelerinden çok daha sık olarak, toplum tabiat ve evren üzerine genel kapsamlı ve soyut biçimde semboller kullanan kişilerin toplamıdır». (7)

Genel ve soyut ifade biçimi! Örnekleri her halde sayılmayacak kadar çok olmalıdır: «insanîyet», «terakki», «decadance». hele ve hele

(6) Benzer bir târif için bakınız René König : *Soziologie - Flacher Lexikon*, s. 140, 1958. Târif ve unsurları bir yazardan diğerine değişmekle beraber pek çoğu aydının esas misyonu olarak tenkit ve oppozisyon tarafını ileri sürmekte birleşir. O hususta ayrıca Helmut Schoeck, *Soziologisches Wörterbuch*, s. 169, Herderbücherei, 7. Baskı, 1973. Daha etraflı bir târif için gereken unsurları okuyucu Toker Dereli'nin başarılı incelemesinde bulacaktır : *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel olarak ve Türkyede)*, s. 23, 24, 31, İktisat Fakültesi yayını, İstanbul 1974.

(7) Edward Shils, «*Intellectuals*», zikredilen yerde, s. 399.

sonuna «izm» takılı klişeler! Aydınla kendini, lider olarak, başkaları üstüne sivrilmiş görmenin hazzını, gururunu ve biraz da çalımını tattırarak özelliği burada —soyut ve sembolik ifade biçiminde— aramalıyız. Sokaktaki adamın idrak ve anlayışından ötede söyleyeceği şeyi olmayan «okur - yazar» ifade ve üslup aydınlığı ile beraber —ucuz bir kelime oyunu gibi görünecekse lütfen bağışlansın— «aydın»lığından çok şey kaybeder. Herkesin hârcı olmayan kapanık, soyut ve rümuşlu sözleri arka arkaya dizdiği —«döktürdüğü»— nisbette kütlenin hayranlığını toplamak hesabı aydını o yolda devamlı ileriye sürmüş, koşturmuştur. Bizatihi fikir, aydın için, gerçeğe varmada araç olmanın çok ilerisinde bir gaye niteliğine sahiptir (8): Fikirlerle fikir olarak oynayıp durmak; onları ipe dizek gibi arka arkaya sıralamak veya dizili bir sıraları varsa onu bozup değiştirmek! Aydın bunu yapabildiği kadar «aydın» sıfatına hak kazanır. Fikrin özüne —bizatihi fikre— çıkışamadığı hallerde yine de üzölmek için sebep yoktur: Aynı hak, kelimeler ve ifade kalıpları ile oynamak yoluyla da elde edilebilir. Bizde aydının tarih boyu yokladığı kapı hemen daima bu olmuştur: Söyleyecek yemi ve değişik bir şeyi olmayınca ,ifade biçimini daha da ağdalaştıarak herkesin anlayamayacağı kelimelere baş vurmak, hatta başı sıkıştıkça yenilerini icat etmek! (9) Alelâde okur yazarlığın üstünde «düşünür»lük sıfatını kazanmanın en tesirli ve kestirme yolu bu olmuştur. Ama bu

(8) Bakımz Toker Dereli, a.g.e. s. 23.

(9) Fikirlerle soyut olarak oynamak ne olsa ayrı bir zihin çapını gerektirir. O kadarına gücü yetmeyen entellektüel için başka —ve her halde Türkiye patentli (made in Turkey)— çıkış yolu, fikir yerine kalıp olarak kelimelerle oynamak ve kullana kullana anlaşılır hale gelmiş söz ve kelime kalıplarını değiştirip anlaşılmaz olanlarını yerlerine koymaktadır. Bilinen ve kullanılan dil karşısında mutlaka alışılmamış ikinci bir dil yaratma aydınımızın Osmanlı toplumundan bu yana değişmederi sürüp giden tutkusudur. Fikir yerine kelime ve onun da gide gide daha ağdalı ve alışılmamış olanım icad illeti, geçen yüzyıl başlarının kelime ve lügat ustası şairi («Tuhfel Vehb» manzum sözlüğünün yazarı) Sünbölzade Vehbi'nin tepesini attırarak ölçülere varmıştı:

«Çüş eder sanki yem-i irfanı

İstilahata boğar yaranı

Gösterir kenduyu kamûs-u lügat

Söyleyip nice arapça kelimat

Bast edip gâhice mahlût kelâm

Farisî haltına eyler ikdam

Eder elfâz-ı garibe ahenk

Sanasm Vankolidir ya Ferhenk»

Vehbi'yi sadeleştirerek tekrar okuyalım: Sanki irfan denizi çoşup, kabarıp eşi dostu terim ve deyim'e boğmuştur. Nice arapça kelimeler bulur buluşturur; kendini lügat kamusu gibi gösterir. Bir de acemceyi işin içine katıp karma-karışık bir kelâmı yaydıkça yayar. Garip garip kelime ahenkleri düzer ki kendini Vankoli veya Ferhenk (sözlüğü) sanasm! Evet, aydınımızın galiba dün-

yol her zaman istenileni vermiştir denebilir mi? Orası çok şüpheli! Soyut fikir ve kelime oyunu, sokaktaki adamın gözüyle, aydının kuvveti olduğu kadar zaafıdır da. Kelime ve kavram oyununa, biraz da karşı-sındakini susturup üste çıkma hesabı ile, dozunu artırarak ağırlık verdikçe, «ukalâ» damgasını yemenin zamanı da yaklaşmış olur. (10) Unutulmaması gereken bir nokta olmalı her halde: Halk imajında «akılı»dan «ukalâ»ya giden yol sanıldığından çok kısadır: o kadar ki, birinin nerede bittiğini, öbürünün nereden öteye boy göstereceğini kestirmek bile her zaman kolay olmaz.

Aydının sözünü ettiğimiz misyonu ile meslek dalı arasındaki ilişki üzerinde de bir kaç satırla durmalıyız. Bu ilişki bir gruptan diğere değişir. Entellektüellik ile mesleğin iç içe girdiği haller vardır. Bir çoklarında ise ilişki adamakıllı gevşer; hatta tam bir ilişkisizlikten söz edilebilir. Gazetecilikte ve özellikle siyasî yorum ve fıkra yazarlığında okuyucuyu belli bir doğrultuda etkileme çabası mesleğin bir parçası sayılır. Buna karşılık bir mimar veya mühendiste, bir doktor ve avukatta sosyal muhtevâlî bir eleştiri ile meslek arasında organik bir bağ kurmak kolay değildir. Bu takdirde kişi kendini meslek ve ihtisası dışında toplumun veya belli bir toplum katının değer anlayışına yönelik bir etkileme mihrakı haline getirdiği kadar entellektüel sayılabilecektir. Schumpeter'in aşağıdaki sözlerine o bakımdan hak vermemek mümkün değildir: «Doktor ve avukatlar belirttiğimiz manada entellektüel sayılmazlar; meğer ki ihtisasları dışında kalan mevzular üzerinde konuşsun veya yazsınlar. Elhak sık sık yaptıkları da bu; hele ve hele avukatlar» (11) (şu hele içine bizim üst düzeyde meslek odalarımızı da rahatlıkla oturtmak mümkün).

den bugüne zerrece değişmeyen, neredeyse sâbit boyah denebilecek tarafı ile karşı karşıyayız (yukardaki mısralar Sünbülzade'nin «Lûtîye-i Vehbî» adlı nasihatnamesindedir; Divan'ının sonunda ek olarak, s. 22 ve dev., Bulak baskısı Mısır, hicri 1253. Aynı manzûme Ziya Paşa'nın Harabat'ında, cilt 3, s. 187, hicri 1292, İstanbul).

(10) İki ayrı dünyanın insanları olarak aydın ve sade vatandaş, bitip tükenmeyen sürtüşmeleri ile, temasâ sanatımızın geleneksel koluna (hayal oyununa) konu olmuştur. Bir tarafta, sokağın basit ve cahil adamın yakalar yakalamaz bir yığm ağdalı ve perdahlı sözle üstüne çullayıp ayaküstü hesabını görüvermenin tadım çıkarmaya bakan ukalâ ve bilgiç aydın: Hacıvadî! Öbür tarafta, berikinin ağdalı sözleri ile kafası adamakıllı karışmış saf ve cahil, ama —şakası yok— bir an gelip tepesi atmaya görsün karşısındakine ağız tadıyla bir güzel dersini veren halk adamı: Karagöz! Oyun, bermutad, halk imajının her şeye rağmen cahil, ama içi dışı temiz vatandaşı hayal perdesinde olsun bilgiç ve ukalâ aydına baskın çıkarmanın ferahlığı, bir çeşit öcünü almış görmenin keyfi içinde sonuçlanır.

(11) Joseph A. Schumpeter : *Capitalism, Socialism, and Democracy*, s. 146, 4. baskı, 1954 London. Varılan sonuç ilk bakışta şaşkıncıdır: Bir bilim adamı

Buraya kadar «aydın»ın toplumda yeri ve fonksiyonu üzerine söylenenlerden bazı sonuçlara varmayı deneyebiliriz. İki nokta dikkati çekmiş olmalıdır:

1. Menşeleri itibariyle dağınık, heterojen bir gruplanış.. Formasyon, menşe ve gelir bakımından alabildiğine dağınıklıkla beraber aynı çatı altında kümelenme orta ve kısmen yeniçağların **clerus** (din uleması ve ruhban) sınıfına has özellikleri taşır. Her türlü kökten ve kaynaktan gelenlere kapısını ve kucağını açık tutan bir kümelenme ki hâneden, soysop ve statü şartlarından hiç birine sahip olmayanların önüne sivriliip yükselme imkânlarını cömertçe sermiş olmaktadır. Belli vasıf ve niteliğe sahip grup ve zümrelerin aralarında sıkıca kenetlenmiş ve dışa doğru kapanmış olmalarına karşılık «ilmiyye» sınıfı ve tarikatlar tarih boyu ikbal ve iktidar susamışları önünde alttan üste tırmanmanın tek yolu ve geçiş kapısı olmuşlardır (12). Özellikle tarikatlar taşrada bir yandan sürekli takip ve istilâlardan yanmış ve ezilmişlerin, diğer yandan üste tırmanmak ve sivrilme isteyenlerin can attıkları bir bucak olarak bilinir. Aydınlar için de durum başka türlü değildir: Yükselme ve sivrilmenin katı bir takım vasıf ve formalitelere (diploma, unvan, kıdem v.s.) bağlı olarak dışa kapah tutulması karşısında şahsî tatminsizliği gidermenin, hatta öcünü almanın tek yolu «aydınlar» denilen bu dağınık ve gevşek gruplanma içinde yerini almaktan ibarettir.

2. Grup dağınıklığı ile beraber aydını «aydın» (entellektüel) yapan, toplumun temel yapıma ve değer anlayışına yönelik —tasvip veya daha çoğu tenkit yollu— ve genellikle sabırsız, hızb (13) bir mesajın çıkış noktasını vermesidir.

kendi disiplini içinde ihtisas konuları ile uğraşıp dururken «aydın» (entellektüel) değildir de ihtisası dışında çağın ve toplumun değerlerine yöneldiği kadar o sığata hak kazanmış sayılıyor. Bir Bertrand Russel, söz gelişi, matematikteki çalışmaları ve buluşları ile entellektüel olmayıp ancak son yıllarında âdet edindiği gibi topluma, politikaya yönelik değer yargıları ve onlar üzerine kitap ve broşürleri ile «aydın» sayılmanın sırrına kavuşuyor. Oraya kadar işinin bir teknisiyeni ve ancak ondan öteye «aydın»! Garip olmasına gerçekten garip! Ama galiba, ilmin başka dallarında da sık sık olduğu gibi, terim ve deyimlerin değişik kullanımına kendimizi uydurmaktan başka çare kalmıyor.

(12) Daha fazla tafsilât için İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri kitabımıza bakılabilir, s. 100, 1951, İstanbul. Her kökten ve çevreden, yükselmek peşinde olanları sinesinde toplamak bakımından ruhanî sınıf ve günümüzde aydınlar grubunun rolü üzerine ayrıca R. König, a.g.e. s. 141; ve H. Schoeck, a.g.e. s. 169.

(13) Toplum düzenini, hatta hayal gücü yettiği kadar evreni soru suale çeken sıcak alâka aydınının bir başka yanını göz önüne serer: Aydın, eleştiride

Ortak çizgi ,buna göre, maddi şartlarda ve formasyonda değil, fonksiyon'da aranabilecek demektir. Biraz önce de belirtildiği gibi, çevreyi belli bir bakış açısından ve çoğunlukla soyut bir ifade ve muhakeme düzeyinde olarak etkilemekte kendini lider sıfatı ve yeteneği ile donatılmış sayan ve öyle olduğuna başkalarını da inandırmayı hedef tutan bir tip insan karşısındayız (14).

Başkalarını da diyoruz. Bu nokta aydın sosyolojik kadrosu içinde daha yakından tanımamızı kolaylaştırmak cihetinden önem taşır. Sosyolojinin diğer dallarında olduğu gibi burada da —değişik bir bakış açısından— insan ve çevre ilişkisi söz konusudur. Kişi aydın olarak, «başkaları»nın değer ölçülerini ve tercihlerini etkilemeye yönelik sözlü veya yazılı bir aksiyonun çıkış ve dağılım noktasını verdiği kadar ilginizi çekmiş olacaktır. O «başkaları» ve hepsinin toplamı olarak çevre, bu durumda, aydınlar sosyolojisinin bizzat aydınla beraber temel unsuru sayılacak demektir. Cemaatsiz bir camide vaaz verir gibi, bir meydan veya kahvede dağılık, ilgisiz üç beş kişiye «nizâmı âlem»den lâf açmak, «ahkâm kesmek» kişiyi entelektüel yapmaya yetmez.

O halde, asgari ölçüde gerekli entelektüel çapla beraber türlü kanallardan etkilenebilecek yaygın ve çoğunlukla anonim bir çevre târifin başta gelen unsurudur. Daha doğrusu iki unsurundan biridir: Aydın ve yığın! Çağımız insanının bir bakıma trajik kutuplaşmasını bu bölünüşte görmek yanlış olmayacaktır. Bir ucu soğuk ve tek yanlı (çoğu

ve yeni baştan inşada sabırsız ve acelecedir. Hadiselerin, kendi haline bırakıl-
sa, düşündüğü noktaya belki kendiliğinden geleceğini bilir; ama beklemeye tahammülü yoktur. 19. yüzyıl iktisatçısı (daha doğrusu iktisat filozofu) Thomas Hodgskin, hikmet-i vücudunu aklın — reason — mutlak kudretine inandırmaktan alan okur yazarları (söylemek istediği literary yani aydın sınıfıdır) tabiatlarının bu sabırsız yanı ile görür ve gösterir. Aydın, ona göre, hadiselerin kendi kendilerine oluşmasını beklemeye tahammülü olmayan kişidir. Kendi deyimiyle: «Ellerinde ufacak bir vinç, arz yuvarlağının mihrini etrafında dönmüşünü hızlandırmayı ve gelecek günü çabuklaştırmayı» misyonlarının gereği sayan kişiler. Şurada bir vellele, burada bir haykırış, öbür tarafta sokağa ve ayak takımına tahrik dolu bir sesleniş.. Peşinde oldukları tek şey, hayallerinin bir an önce gerçekleştiğini görmek. Hodgskin ve özetlediğimiz fikirleri hakkında daha fazla bilgi için: W. Stark, «The Ideal Foundations of Economic Thought; Three Essays en the Philosophy of Economics» (London, 1948), s. 84.

(14) Yukardaki açıklamalarda aydının temel özelliği olarak şu üç nokta dikkati çekmiş olmalıdır: 1. Çevreye yazı veya söz halinde devamlı bir mesaj ileme; 2. Mesaj'ı, belli bir ihtisas konusu ile ilişkisi olmayarak (hatta olmaması şart!), toplumun daha çok değer anlayışına yönelik ve mümkün olduğu kadar soyut mantıki bir ifade biçiminde yayma ve duyurma (ışınlama da diyebiliriz); 3. Hızlı ve aralıksız ışınlama ile başkalarını entelektüel yeteneğine inandırmayı hedef alma! Üçüncü nokta, çevreye seslenişte aydının tirmanabildiği üst çizgiyi açıklar. Entellektüellik yolunda bütün çırpınma, esasına bakılırsa, kendim bir yerde kütleye kabul ettirme çabasına gelip dayanır. Çevre, dağılık

zaman göstermelik ve yakıştırma) bir akıt ve mantık insanına doğru sivrilirken, öbür uç yığın insanına doğru yavan bir genişlik kazanıyor. Kutuplaşmada bizim için asıl önemli olan, ikincinin ilki elinde işlenecek, şekil ve biçim verilecek bir yığın halini alabilmesidir (ikisi ortasında ne birine, ne öbürüne maledilemeyecek bir kütle elbette mevcut! Fakat çağımızın güçlü yayın ve propaganda araçları ne yapıp ne edip kütlenin önemli bir bölümünü aydın önünde ve onun tarafından rahatça işlenebilir hale getirmek mârifetini göstermiştir ve göstermektedir). Bununla beraber, kütlenin her zaman aydın eliyle işlenmeye hazır ve kolay yoğurulur bir hamur yumuşaklığım taşıdığı söylenemez. Arada bazen doldurulması mümkün olmayan bir temas boşluğu birini öbüründen koparıp uzaklaştırmaya yeter. Kâh zevk ve alışkanlıkların uyuzmaz halde zıd uçlara dağılışı, kâh başka başka dilleri konuşmuş gibi birinin öbürüne merâmını anlatamaması iki tarafı neredeyse birbirinin varlığından habersiz, yabancı gruplara bölmüş olabilir. Diyalog imkânsızlaşır. Aydının bütün çabası nihayet kendi çevresinde veya o çevreye en yakın halkalar arasında dönüp dolanan bir eko'dan, hatta kendi kendini oyalamaktan öteye geçmiş sayılamaz. Misal aramak için fazla uzağa gitmeye hacet yoktur. Bizde —gerisini bırakalım (15)—

ve fazla ısınmamış bir dinleyici veya okuyucu halkasından inançlı ve her haliyle teslim olmuş bir kütleye dönüştüğü derecede aydın altta «sıra entellektüel» den üstte —Max Weber'in deyimi ile— «charismatik» liderliğe doğru tırmanmış olur. Sonuncu etap, «aydın» ve «mürşid» in artık birbirine değdiği ve belki aynı gövde içinde kaynaşacağı çizgiyi verir.

(15) Ülkemiz aydınının tanımada kaba bir ayırım olarak Tanzimat - öncesi ve sonrasında göz önüne alabiliriz. Tanzimat öncesinin aydını, anladığımız kadar, hiç bir zaman belli bir statünün adamı olmamıştır. Tek ve dağmaktır. Şahsî öcünü ve çıkar hesaplarını daima başkalarının desteğinde, onları doldurup işleyip kavgaya sürmekle almaya ve karşılamaya çalışmış, «süreti hak» nümâyışçisi, fakat gerçek yüzüyle birer fesad ve tahrik mihrakıdır! Kimi bir Ayasofya vâzidir; kimi bir Rumeli Kazaskeri; kimi bir saray nüfuzlusu... Ve hepsi de — önemli olan başka bir özellik — kalemlerinden çok dillerine güvenmiş kişiler! Tanzimat öncesi aydınında, dil daima kalemin ve kâğıdın ilerisinde gelir. Halkın «okuryazar» dediği, aslında «okur» tarafı her neyse, fakat «yazar»lığı hiç olmayan, hele kıskırtma ve doldurma söz konusu olunca «sadır'dan satır'a» çıkmayı hayalinden geçirmeyen yarı aydınlardır. Ama hemen ilâve edelim: Dil kalemin ilerisinde derken öyle meydan hatibinin sürükleyici dilini değil, dört duvar arasında fısıltı yolu dönen ve işleyen dili anlatmak istiyoruz. Bir gün Sarayın enderun ve akağalar dairesinde, başka bir gün Ağa - kapisında veya yeniçeri ortalarında; bir diğer gün Haliç veya Tophanenin tiryaki kahvelerinde.. Daima kulaktan işleyerek, dürterek ve doldurarak! Tanzimat - öncesinin aydını, kısaca, kapalı kapılar arkasının veya —en fazla gün ışığına çıkmayı göze alabildiği yer— vaaz kürsüsünün ve kahve peykesinin tezvir virtüosudur. Türkiye, bildiğimiz ölçü ve unsurları ile, «aydın» tipine Tanzimatla beraber ve ondan sonra varır. Aydın

Tanzimat ve sonrasının aydını, bürokrat aydın (Cumhuriyet devri dahil) ve günümüzün sol aydını o noktada hemen dilin ve kalemin ucuna gelecek canlı örneklerdir. İlk ikisi, kafalarında soğuk bir batılşma modeli, üstelik anlaşılmasız dil ve davranış biçimi ile yığınla sürekli yabancılaşmanın çenberini kırıp tabana inen yolu bulamamıştır. Gerçekten de, Tanzimat ve sonrasının aydını (Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler başta) Saray ve Bâbı Âli'den ve kendi seviyelerindeki okur yazardan öteye yığınla diyalog kurabilmiş değildir. Başarılan iş de nihayet bir saltanat değişikliğinden ve sonunda yeni bir ceberrut idarenin kurulmasına açık kapı bırakmaktan öteye gitmemiştir. Bürokrat aydın ise tabana tepeden bakan ve küçümseyen tavrı ile kütleye devamlı yabancı, (hatta «yaban») olarak kaldı. Yabancılaşmanın giderek kopma ve patlama noktasına vardığı haller nâdir değildir. Mehmed Akif'e göre bu yüreğin beyine ayaklanması idi:

«Yıldırımlar gibi indikçe 'beyin'den şiddet
 Bir yanar dağ gibi fıskırdı 'yürek'ten nefret.
 Öyle müthiş ki husumet, mütefekkir tabaka
 Her ne söyleserse fena gelmede artık halka» (16).

Aydın ve yığın ilişkisi günümüzde sol entellektüel ile yeni boyutlar peşindedir. Tiyatro trupları, ses sanatçıları, gençlik kolları ile sol bölge bölge ve köy köy, yığını saflarına katmanın mücadelesini veriyor. Kavga'nın büyük kısmı yine de sol içinde: Yığına kimin ve hangi tarafın sahip çıkacağı kaygısı! Yer yer tehlikeli dönemeçlerle dolu olan yolun sonunu net olarak görmek mümkün olmadığı gibi, aydın ve yığın ilişkisinin geleceği üzerine şimdiden tahmin yürütmek de kolay değildir. Bugün için görünen odur ki, Tanzimat aydını ve bürokrat aydın gibi günümüzün sol aydın da —birbirini fena halde yıpratın ve küçük düşüren kısır çekişmeler bir yana— dili ve davranışı ile kütle karşısında ken-

artık belli bir statünün adıdır: Edip, yazar, gazeteci, devlet memuru (bürokrat), bir hizip veya partinin temsilci ve sözcüsü. Ve ikinci köklü değişiklik şurada: Sesini duyurmada matbaa, gazete ve jurnal ile beraber dilin yerini kalem almıştır. Etkilenecek kütle de bununla artık dört duvar arasından dışarı çıkmış sayılır. Her haliyle geniş, anonim bir yığın; ve karşısında sıra ile: Tanzimat ve sonrasının aydın, bürokrat aydın ve bugünün Sol aydını. Aslında hiç de yumuşak olmayan, yer yer mücadelelerle dolu ve zaman zaman trajik bir karşı karşıya geliş! Biz yukarda bu karşılaşmanın göze batan kalın ve kaba çizgilerine değinebildik. Tanzimat ve sonrasının aydın hakkında okuyucu Cemil Meriç'in «Hangi Batu» yazısında değerli ipuçları bulacaktır (Umrândan Uyarılığa, s. 21 ve dev., Ötüken Yayınevi, 1974 İstanbul).

(16) Safahât, İkinci Kitap - Süleymaniye Kürsüsünde, s. 46, 1928 İstanbul.

dini yine de «yabancı» kalmaya mahkûm etmişe benzer. Solda aydın ve yığın ilişkisine aşağıda tekrar döndüğümüz zaman problemin başka taraflarını da tanımış olacağız.

III

Aydını yukarda türlü cepheleri ile gözden geçirirken ağırlık verilen taraf daha çok tenkîit ve oppozisyon yanı oldu. Buna bakarak aydının tarih boyu hep aynı eğilimi taşıdığını söyleyeceğimiz zannedilmemelidir. Çarklar bazen tersine dönmüş de olabilir.

Netekim, 19. yüzyılın romantik ve milliyetçi akımının temsilcileri düzene karşı değil, düzenden yana tavır takınmışlardır (17). Yine 19. yüzyılın sonlarında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde bağımsızlık hareketini geride milliyetçi aydınların desteği olmadan düşünmeğe bile imkân yoktur. Bu kadarı hiç değilse o ülkeler hesabına pozitif bir davranış sayılabilir. Buna karşılık savaş yıllarında veya savaşa varacak bhranlı anlarda bir kısım aydının ölçsüz ve taşkın hareketlerini haklı çıkaracak sebepler bulmak kolay değildir. Birinci dünya savaşında muharip ülkelerin hemen hepsinde aydınların rolü ve vebâli hatırlardadır: Kendi ülkelerinin emperyalizmine haklı gerekçeler icat etmek; savaşı «rasyonalize» etmek; karşı tarafı fikriyatına ve kutsal bildiği değerlere varıncaya kötüyerek tansiyonu devamlı yüksek tutmak! Almanya ve İngiltere ölüm dirim savaşını sürdürürken, tarafları kahramanlar ve tüccarlar (**Hellden und Händler** ikilisi halinde karşı karşıya koymak hafifliği Almanyada anlı şanlı ilim adamlarına ve kürsü sahiplerine kadar uzanmaktan geri kalmamıştır. Kötüleme yarışında karşı taraftakilerin de geri kaldıkları elbette söylenemez. Nasyonal Sosyalizme ve ırkçı doktrine gerekçe bulmakta yine bir kısım aydınların yüklendikleri vebâl politikacınıninkinden daha hafif olmamıştır.

İlim adamlarının şovenlik ve diktatorya kışkırmalarına karşı en güçlü ses 1927 de Fransız filozofu ve yazarı Julien Benda'dan yükseldi (henüz Nasyonal Sosyalizm iktidarda değildir). Çağdaş medeniyetin geçirdiği müthiş yıkıntının kökünde Benda «ulemanın thânetini görüyordu. Ünlü kitabının başlığını da ona göre seçmişti: **La trahison des clercs**.

(17) Düzenden yana tavır, kabul etmek lâzımdır ki, iktidar yanlısı bir kısmı aydınlar yanında hafif kalır. Devlet (ve bazen «devletli») kapısına sığınmanın tam bir süflilğe vardığı haller nâdir değildir. Nietzsche, her halde, ortaçağ saraylarının maskaraların benzeterek bunlar hakkında söylemiş olmalıdır: yarım akıl, ama ağız lâkırdı eden.., Bütün işleri, patetik mizaçlıları teskin.. «Büyük hadiselerin velveleli çan seslerini kendi çığlıkları ile boğuntuya getirmek!» Bir vakitler prenslerin ve zadedâmn hizmetinde, şimdi ise —yine Nietzsche'ye göre— siyasî partilerin çığırtkanları (**Menschliches, Allzumenschliches**; Nietzsche's Werke in zwei Baenden, Bd I, s. 75, Kröner Verlag - Leipzig)

daha büyük boyutlara varacak olan tehlikeye Raymond Aron tam zamanında (1956) dikkati çekmemiş olsaydı her halde çok eksik ve tek yanlı kalmış olacaktı. İkinci dünya savaşından bu yana aydın kesiminde gerçekten sola doğru rota değişikliği gözden kaçacak gibi değildi. Boy hedefi artık dışardan içeriye, düzenin öz yapısına kaydırılmış oluyordu.

Bu içe ve düzene dönüşün sebepleri nelerdir?

Sebepleri, başka etkenlere geçmeden önce, aydının iç dünyasında ve çevresinde aramalıyız. İki noktaya bu arada dikkati çekebiliriz: Biri aydını yaşadığı dünya karşısında kin ve öfke birikimine —bir çeşit «*ressentiment*»a— iten sebepler; diğeri o birikimi kütleyle duyurup aktarmada modern yayın ve haberleme araçlarının rolü ve etkisi. Biri psikoz'da, öbürü teknolojiye yatan iki etken! İkisi de 19. yüzyıl sonlarının bugünkü boyutları ile tanımadığı etkenler! Önce birincisi: Çağımız aydınını iç dünyasında öfke ve küskünlüğe götüren sebepleri, bir bakıma, çağdaş eğitim sistemine götürüp bağlamak yanlış olmaz. Modern demokrasilerin, gelir ve refah düzeyindeki artışlarla beraber, yüksek öğrenim kapılarını adam akıllı araladığı, hatta ardına kadar açtığı bilinen bir gerçektir. Yaşama düzeyi yükseldikçe çocuklarını yüksek öğrenime gönderen ailelerin sayısı da hızla çoğalmıştır (Avrupa ve Amerika'da bu şüphesiz çok pahalı ve külfetli bir iş.. Yüksek öğrenimin parasız veya çok az külfetli olduğu memleketimizde ise ortadan aşağı gelir sahiplerinin dahi yüksek öğrenim kapılarına dayandığını biliyoruz). Böylesine bir birikimin eninde sonunda aydın kadrolarını da doldurup taşıyacağı muhakkaktı. Fakülte ve yüksek okul mezunlarının (bilhassa sosyal ilim dallarında) kolayından iş bulamamaları her yıl toplumun o kesimine mahsus *sectional*) işsizliği artıra dursun; bir kısmının devlet dairelerinde ve özel sektörde orta öğretim seviyesindekiyle hemen hemen aynı ücret karşılığı kadrolara başlarını sokabilmeleri ve nihayet yüksek öğrenimin genç adamı fizik yetenekleri ile teknik alanda ve el işlerinde istihdam edilemez hale getirmesi günümüz gençliğinin büyük dramını göz önüne seriyor. Kısaca: İşsizlik, düşük seviyede istihdam ve bir kısım işlerde istihdam edilemezlik, gençlerin bir bölümünü ihtisas ve diploma derecesinden başka vasıf ve yeteneklerin ağırlık taşıdığı mesleklere kaydırıyor (18). Bununla «aydın» kadrolarının da dengesiz biçimde genişlediği farketmemek mümkün değildir. Öğrenim gördüğü dallarda aradığını bulamamanın bilinç altına yığıldığı kin ve öfke bir yana, sokulmak istediği «aydın» katlarında da uzun süre alt sıralarda dönüp dolanmanın hayal kırıklığı çağımızın *küskün* aydınını şekillendiren faktörlerin başında gelir.

(18) Schumpeter, a.g.e. s. 146.

İşaret etmek istediğimiz ikinci faktör, dev adamlarla genişleyen yayın piyasası ve haberleşme araçlarıdır. Stefan Zweig «**Dünün Dünyası**» adlı kitabında eski kuşak Fransız şair ve yazarlarının sade yaşayışını —«geçmiş zaman olur ki.» özlemi içinde— şöyle anlatır: Çağın nice ünlü şair ve edibi, alınterlerinin mütevazı geliri ile geçinemeyince, hatırlı dostlar yardımı ile devlet hizmetlerinde ufacak memuriyetlere kapılır, hayatlarını orada sürdürürlerdi. Kimi, söz gelişi, Bahriye Nezaretinde veya Senato'da kütüphane memuru idi; ücreti çok çok az, ama görülecek işi de varla yok arası hizmetler! Senatörlerin, malûm, kitapla başları pek de hoş olmadığı için vakitli vakitsiz rahatsız etmezler; şair de o sayede Senatonun Luxembourg bahçesine bakan penceresi önünde şiirlerini rahatça kâğıta geçirebilirdi. Azıcık bir geçimlik ve güven onlara yetip de artıyordu. Hiç biri filimlerden ve yüksek sayılı kitap baskılarından şıarmış bugünkü halefleri gibi kendi başına buyruk, bağımsız bir iş tezgâhlamanın peşinde değildi. Hepsisi de telefonsuz, yazı makinesiz, sekreter-siz, her türlü propaganda aracından yoksun, tıpkı bin yıl öncesindeki gibi göz nuru kitaplarını kendi elleri ile kâğıta döken gerçek sanat kişileri idi. Böyle anlatıyordu Zweig geçmiş kuşağın entellektüelini (19).

Ama bugün öyle değil! Bugün çarkların arasma geniş, rafine bir yayın teknolojisi girdikten sonra her şey temelinden değişmiştir. Sesi-ni en uzaktaki çevreye duyurabilecek araçlar, bugünkü deyimi ile kütle haberleşme araçları (basın ve yayınlara beraber radyo, televizyon) aydının hizmetine koşulmuştur. Dünün büyük şöretleri yıllar yılı bir avuç hayranları dışında adlarını bile duyurmadan sessizce yaşayabilmişlerdi. Öylesine bir sabır ve bekleyiş bugünkülerin harcı değildir. Onlar da başkaları ile beraber önlerine serili yaym ve haberleşme araçlarının imkânlarından pay almanın telâşu içindedir. Ama arada unutulmaması gereken bir nokta daha var: Sözü edilen araçlar —zengin yayınevleri, yüksek satırlı gazeteler, radyo ve televizyon— yalnız teknik bir ifade yolu ve vasıtası değil, aynı zamanda öfke ve hırçnlığı başlı başına kamçıl原因 eden sebeplerden biridir de. Dev yayın kuruluşları ve araçları, kendilerine yanaşabilenlerle dışında kalanlar arasında haset ve kıskançlığı alevlendirdiği ölçüde kin ve öfke birikimini katlanılmaz ölçülerle taşırmışlardır. Eskiden olduğu gibi herkesle beraber köşesinde sessiz sedâsız bir şeyler yaratmak başka, diğerleri merdiven basamaklarını üçer beşer atlayıp üst katlara tırmanırken geride ve aşağılarda kalmanın acısı başkadır. Aydın hırçnlığının hiç değilse bir kökünü burada, kervanın gerisinde kalmak korkusunda aramalıyız. Gi-

(19) Stefan Zweig, *Die Welt von Gestern - Erinnerungen eines Europäers*, s. 162, 1943 Bermann - Fischer Verlag - Stockholm.

diş bir başka açıdan daha düşündürücüdür: Sıradan aydın, başkaları ile bir potaya dökülmüş olmanın yeknesaklığı ve —ilâve edelim— yavanlığı içinde karşımıza çıkıyor. Kendi bildiğine giden, kendi zevk ve tercihlerinin inşacısı ve —yalnız kalacağını bilmek bahasına— ısrarlı uygulayıcısı neredeyse tarihe karışmıştır. Geniş ve yaygın haberleşme araçları ile uzanabildiği kütlenin zevk ve tercihlerini, atan nabızı her an avucu içinde, adım adım takip etmenin nefes kesici telâş ve her an «çağ-dış» kalmanın yada öyle gösterilmenin kahredici korkusu bütün kaderine hükmedecek boyutlar kazanmıştır. Yazardan, çizerden, sanatçıdan kamu oyu geçer akçe olarak ne bekliyorsa (yada ne beklediği sanılıyorsa) o da, hiç kurtuluş yok, aynı yolun artan ölçüde hızlı ve hırslı yazarı, karikatürçüsü, ses sanatçısı, tiyatro aktörü ve film yapımcısı olacaktır. Büyük sanayi standardize ürünleri gibi sahnenin, basın sanayiinin de tek tipe ve kalıba döktüğü bir aydın mahsulü karşısındayız.

Özetlemek gerekirse: Bir yandan çığ halinde büyüyen sayı çokluğu içinde aradığını bulamamanın küskünlüğü, öbür yandan zengin yayın ve haberleşme araçlarının kimilerine cömertçe serdiği tanınma ve sivrilmeye imkânından gönlünce pay alamamanın ezikliği aydını hırçınlaşma yolunda devamlı ileriye koşturan sebeplerin başında geliyor.

Öfke ve hırçnlık bir yerde elbette boşanma fırsatını arayacaktı. Fakat kime ve neye karşı? Kim olabilirdi genç adamı ta yetişme yıllarından beri çıkmaza sokan, suyun başından devamlı uzak tutan güçler? Kimi ve neyi sorumlu tutmak lâzımdı? Kendisi gibi adıyla samyla bilinen, etten kemikten ve sinirden yapma kişiler mi? Hayır! Öylesi uzun, sonu gelmez ve belâlı bir iş! En kolay ve rahatı, tek tek kişilerin üstünde ve ötekisinde hep beraber yüklenilecek bir kolektif hasım bulup her türlü terslikten onu sorumlu tutmaktı.

Çağımız aydını suçluyu bulmakta gecikmedi. Bu kapitalizm'den başkası değildi ve olamazdı (20). Gerçi ne olduğunu, demeğe geldiğini kendinin de pek açık seçim bilmediği sisli, kaypak bir gövde! Ortalama aydının kapitalizm hakkında bildikleri ucuz cep kitaplarının pek de ötesine geçmiş sayılamaz. Ama orası önemli değil! Önemli olan, başı sıkışıkça kabahati götürüp boynuna dolayacağı suçluyu —nihayet ve nihayet— adıyla sanıyla tanımış olmanın rahatlığıdır. Buluş yeni değil; belki insanlık tarihi kadar eski: Tıpkı ilkel insanın taştan gövdeler yontup sonra da iblis diye karşısına geçip taşlaması ve taşladıkça rahatlaması gibi. çağımız entellektüeli de saldıracağı gövdeyi hem de

(20) Kapitalizm karşısında aydın'ın tutumu ve davranışı üzerine Bertrand de Jouvenel, *The Treatment of Capitalism by Continental Intellectuals (Capitalism and the Historians)* içinde, ed. by F. A. Hayek, s. 93. v. d.

açık kimliği ile teşhis edilmiş halde görmenin keyfi ve rahatlığı içindedir. Neye el atsa altında o her kötülüğün ve tersliğin başı olan suçluyu bulacaktır. Söz gelişi, çile çekmiş bir neslin acılarından mı söz edilecek? Kalıp hazır: «Bütün gençlik yıllarını kaplayan o insan-dışı kapitalist büyümenin biçimlendirdiği... bir kuşak!» (21). Tabii boş bulunup nedir ve nasıl bir şeydir o «insan-dışı kapitalist büyüme» diye sormaya gelmez. Alacağımız cevabın kulaktan dolma, ezbere klişelerden öteye geçeceğini zannetmemeliyiz. İlkel insan —yine yukardaki kıyaslama ile— taştan yontup sonra da taşıdığı «şer» kuvvetin, varmı yokmu gibilerden, aslımı astarımı ne kadar biliyorsa, sıradan aydın da kapitalizmi ve «kapitalist büyüme»yi ne fazla ne eksik o kadar biliyordur.

IV

Çağımız aydınında «anti - kapitalist» birikim ve ve motofleri üzerinde sırası gelmişken, biraz daha durabiliriz.

Önce açık bir gerçeği olduğu gibi kabul etmemiz gerekecek: Anti-kapitalizm ve marksizm, ikisi de geçen yüzyıl sonlarından bu yana çağımız entellektüellerinin ürünleridir. Tanınmış siyaset sosyologu Roberto Michels, aydınların türlü akımlar arasında en büyük katkıyı marksizm'e getirdiklerini söyler (22). Batı için olduğu kadar Türkiye'nin yakın tarihi için de her halde yanlış olmayan bir teşhis! Aydın ve marksizm ilişkisine aşağıda başka akımlardan daha fazla ağırlık verilecekse sebebini burada aramak gerekir.

İki soru bizi bu sahifelerde ayrı ayrı meşgul edecektir:

Aydını kapitalizm'e (hem de ne demeğe geldiğini pek açık seçik anlamadığı halde) karşı çıkaran motifler nelerdir? Kısaca, aydın neden «anti - kapitalist»dir?

İkincisi şu: Kapitalizm'e karşı çıkılacaksa, mücadele yolu neden ille marksizm'den geçer ve geçmelidir? Yine daha kısacası: Marksist kanatta aydın birikiminin motifleri nelerdir?

Her iki sorunun cevabı bizi çağımız entellektüelinin —hiç değilse bir bölümünde— yüz çizgilerine biraz daha yaklaştırmış olacaktır. Ancak, hemen söyleyelim ki, sorunların ne birinde ne öbüründe objektif sebepler arayarak yolumuzu bulacağımız zannedilmemelidir. Sıradan aydın işin iç yüzünü akılcı ve araştırmacı yoldan öğrenmiştir de ondan sonra karşı olacağı hedefi ve tutacağı tarafı serin kanla tayin etmiş değildir. Hayır ondan bu kadarını beklemek fazla olur. İşin iç yüzünü öğrenmek için sıradan aydının ne vakti ve ne sabrı vardır. Çözüm nok-

(21) ANT dergisi sayı 4.

(22) R. Michels, *Intellectuals, Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. 8, s. 120, 1950.

tası, bizce, duygusal ve irrasyonel tarafta aranmalıdır. İki sorunun cevaplarını aşağıda bu ışık altında arayacağız.

1. Çağımız aydını, önemli bir bölümü ile, kapitalizme karşıdır; hem de formasyonu ve maddî şartları bakımından ters kanatta olmadığı halde karşıdır ve karşı olmayı entellektüelliğin gereği ve belki ön şartı saymaktadır. Kapitalist düzenin bir acaip tarafı olmalı: Kendisine karşı olanı kendi sinerjiden yaratmış, hatta mükâfatlandırmış! Başka hiç bir sistemde olmayan, bilinmeyen bir şey bu! Feodalizme ve monarşiye karşı çıkanlar sistemin dışından gelmiş ve çoğunlukla da düzenin kendinden çok başındaki kişiyi hedef almışlardır. Başkaları gibi kendileri de beylik ve ağalık peşinde olanlar kurulu düzeni değil, daha önce davranıp suyun başını tutmuş olanları devirmeye çalışmışlardır (23). Tek tek şahıslara değil de sistemin soyut olarak kendisine üstelik kendi elemanları ile saldırıyı tarihte belki ilk sergileyen kapitalizm olmuştur denebilir. Burjuva düzenine geçen yüzyıl en ağır darbeyi indirenin yine burjuva asıllı bir düşünür (Karl Marx) olduğu unutulmamalıdır.

Sıradan aydın neden kapitalizme karşıdır?

«Anti - kapitalist» olmak için, hatıra bir değil bir çok sebepler gelir. Kapitalizmin, kuruluşundan beri, bir sürü yapı ve sistem bozukluğunu sürdürüp götürdüğünü aklı başında olarak inkâr edecek, hatta hatta hafife alacak kimse düşünülmez. Adaletsiz gelir dağılımı, dev firmalar, tekelci sermaye v.b. O arada istenirse ve biraz da kendimizi zorlarsak aydının yukarda açıkladığımız bunalım ve öfke sebeplerini kapitalizme götürüp bağlamak imkânsız olmayacaktır: Gelir seviyesinin yükselişi ile beraber yüksek öğrenim kapılarının kütleye açılışı, modern yayın ve haberleşme teknolojisi, yan ürün olarak, bir yerde kapitalizmle birleşir. Buraya kadarına denecek yok. Ama biraz önce de söylemiştik: Ortalama aydın bütün bunları ve kapitalizmin aksayan taraflarını iç yüzü ile biliyor da ondan dolayı «anti - kapitalist» cephede yer almıştır denemez.

Kapitalizme karşı olmanın bugün bizce çok daha basit, çok daha ortadan olan motifleri vardır. Belki çok basit oldukları için kolaylıkla gözden kaçırılan motifler! Her şeyden önce:

(23) Schumpeter, a.g.e. s. 146, Konu ile ilgisi bakımından hatırlatmakta her halde yarar olmalıdır: Osmanlı toplumunda Celâli İsyanlarını yoksul köylünün toprak ağasına başkaldırması şeklinde alıp sınıf çatışmasına örnek bulduklarını sananlar ve o haliyle İstanbul'un Fethinden (tarihî maddeciliğe eğip büküp bir türlü sığdıramadıkları sevimsiz vak'a) daha da önemli tutanlar temelden yanıldığı içindedirler. Yine Schumpeter'in dediği gibi, feodal toplum (pre-kapitalist toplum da diyebiliriz) bizzat kendi sosyal kuruluşuna yapılabilecek atakları —bilerek veya bilmeyerek— teşvik etmeye biç bir zaman göz yummamıştır.

Kapitalizm bugün kadar bilinen sistemler arasında en kolay vurulabilir olanı ve —şöyle de diyebiliriz— saldırı riski ve maliyeti en az olanıdır.

Neden öyledir? Sebeplerin bir kısmına daha önce işaret ettik. Kapitalizm, yıllar yılı usta bir propagandanın aydın önüne her talihsizliğin ve her günahın işte sebebi diye diktiği ve dile yerleştirdiği suçlu gövde! Üstelik «izm»li lâflar etmenin sokaktaki adam üstünde «bilimsel» etkisi de az şey değil! Gerçi ne olduğunu hakkiyle bilen —tekrar edelim— varla yok arası. Ama belki önemli olan nokta da burada: Hakkiyle bilinmemesi düzene gelebilecek saldırıları hafife almanın sebebi oluyor. Tek tek adıyla sanıyla belli kişilere ve makamlara saldırı daima sert tepki ve direnmelere yol açmıştır. Hücümün insan boyunu aşan sisli gövdelere yöneltilmesi halinde direnç adamakıllı hafifler. Kişi, saldırılan düzenin öz ve gerçek elemanı da olsa, kendisi boy hedefi alınmadıkça «varsın örkesini bir korkuluktan alsın» yollu düşünmede sakınca görmez. Bir çok kalburüstü firmanın kapılarını sol aydına açık tutmaları bu düşüncenin mahsulü olmalıdır (başka türlü hesap ve pazarlıklar —varsa eğer— bir yana). Kısacası: Kendini dışarıya çekip, hatta garantiye alınmış sayıp entellektüel hırçınlığı soyut bir sistem kavramı ile baş başa bırakmanın hesabı!

Sisteme kolay ve ucuz saldırının bir kökü burada yatıyor.

Fakat hepsi değil elbette! Kapitalizme saldırının ucuzluğu, bize kalırsa, bir başka etkenden, sistemin tarih boyu hukuk anlayışından ve oyun kurallarından geliyor. Her sistem kendini bir takım kural ve tedbirler manzumesi ile çevreleyerek emniyete alır; varlığını o şekilde sürdürür. Feodalite olsun, monarşi olsun, her biri kendilerini çevre kuşatan ve her türlü saldırı karşısında dokunulmazlık kazandıran din ve hukuk kuralları ile beraber düşüp kalkmışlardır. Sert ve katı tedbirler manzumesinin, gizli veya açık polis yasakları ile, en yakın geçmişin faşist ve günümüzün demir perde ülkelerine kadar sürüp geldiği bilinmektedir. Kapitalizmde durum farklıdır: Kapitalist düzen, perde arkasında sermayenin oynadığı hakim rol ile beraber, hiç değilse kabuk üstünde ve yüzeyde bir savunmanın kazandıracığı güven ve rahatlıktan yoksundur. Bunu tarih süreci içinde daha iyi anlayabiliriz. Kapitalizm Batı Avrupada demokrasi ve liberalizm ile beraber yeşerip boy vermiştir. Kapitalist düzenin yerleştiği çağlar burjuvazi ile birlikte demokrasinin ve insan haklarının kök saldıği çağlardır. Önceki sistemleri (feodaliteyi ve monarjiyi) kuşatan ve koruyan kurallar birer ikiye ortadan kaldırılınca düzenin eskisi gibi yenisi de tam bir boşluk içinde her türlü dokunulmazlığı yitirmiş oluyordu. Burjuvazi yerleşik, geleneksel kuvetlere karşı canı bahasına koparıp aldığı hakları serbestçe kullanmaya savaşıırken, sistemin mantığı gereği, kendine karşı olanların

da seslerini yükseltmelerine göz yummak durumunda idi (24). Burjuva düzenini can evinden vurmak isteyenlerin (başta Marx), Prusya ceberutlüğündan koparak, burjuva haklarının en yüksek demokratik düzeye tırmandığı bir ülkeyi —İngiltere'yi— seçmeleri elbette bir rastlantı değildi. Kısacası: Sertlik ve katılık yerini tahammüllü, hatta okşayıcı bu yumuşaklığa bırakıyordu. Geçen yüzyılın lirik Alman şairi Heinrich Heine, biraz da o sadist alaycılığı ile, demokrasi için şöyle demişti: «Savaşçı şövalyenin miğfer ve zırh çağı yerine burjuvanın sıcak yün kuşağı ve fanilasız devri gelip oturmuştur... Artık demir çağım değil, flanel çağım yaşıyoruz». Koruyucu zırh gövdeden çıkarıldıktan sonra sistem her önüne çıkan karşısında «vur abalıya» halini almıştır. Aslına bakılırsa, kapitalizmin kendi zimmetindeki kusurlar, hatalar ve noksanlar pek öyle kulak arkasına atılacak önemsiz şeyler değildi. Fakat, asıl garibi, demokrasi ve kapitalizm ikilisi içinde aslen demokrasiye karşı olanlar dahi dosdoğru ona saldırarak yerde öfkelerini öbürü üzerine boşaltmak yoluna gitmişlerdir. Esasında, aydın hırçınlığına sebep gösterilen etkenler kapitalizmden çok demokrasinin getirdiği ve topluma kazandırdığı nimetlerdir: Kütleye açık ve yaygın eğitim, kamu oyu v.s. Bütün bunlar aydının iç dünyasında derin izler bırakmadan geçmiş olamazlardı. Eskiden olduğu gibi **tek ve münferit bir velinimete** (hükümdar, vezir, senyör v.b.) sırtını dayadıktan sonra gerisine boş veren aydın tipinin rahatlığı, güveni çoktan gerilerde kalmıştır. Aydın, demokrasi ile beraber sınırları belli olmayan **kollektif velinimetin** (halk etfârı, geniş seyirci, okuyucu ve dinleyici kütlesi) peşindedir (25). İgisini kaybetmemek için kütlenin nefese nefese her an peşinden koşan apayrı bir aydın çeşiti ile karşı karşıyayız .

Evet, aydının başına iş açan, rahatım kaçırın bir kuvvet var; ama bu kapitalizmden değil (işin sadece kaynak tarafı orada çözümlenmiş olabilirdi), espri yanı ile dosdoğru demokrasiden geliyor. Ne var ki, asıl sorumlu kolay vurulur bir hedef olmaktan uzaktır. Demokrasinin ne de olsa uzun soylu bir tarihi, yerleşmiş geleneği ve iyi kötü kutsal sayılan değerleri vardır. Kapitalizm böylesine bir geçmişe sahip olduktan başka, maddeleşmiş bir hayat düzeni olarak kültür değerleri ile saldırıya ve yara almaya daima açık, korumasız bir sistem görünümünü sürdürmüştür. Kapitalizm, netice olarak, kendi zimmetindeki ile beraber kader ortağının faturasını da üstlenmeye ve ödemeye mecbur tutulmuş bir düzen olarak nitelendirilebilir.

Anti -kapitalizmin bugün bizce —asıl kökü sayılmasa bile— hızını artıran bir başka etkene daha işaret etmeden geçmemek lâzımdır. Bu,

(24) Bu hususta ayrıca Tokar Dereli, a.g.e. s. 136.

(25) Aydın karşısında, velinimeti olarak, ferdi ve kollektif patron ayırımı Schumpeter'den geliyor. a.g.e. s. 149, 154.

kajitalizm karşısında cephe genişliğidir. «Anti-kapitalist» hareketin gerçekten başka hiç bir hedef karşısında değil elde edilmesi, hayali dahi mümkün olmayan bir geniş cepheye sahip olduğunu biliyoruz. Aradığını bulamamanın küskünlüğü yalnız bir tarafın—entellektüelin— alın yazısı değildir. Hemen herkes sistemin bir yanından şevvâcıdır. Düzenin emekçi kesimi, gençlik kanadı aydının uzanabildiği kadar eli ve gözetimi altındadır. Başka hiç bir hasma yönetilemeyecek genişlikte bir piyon kuvvetini doldurup ateşleyip hedefe sürmenin hayal ve heyecanı elbette küçümsenir şey değildir. Yığına liderlik tutkusunun —hele sahnede daha başka tutkulular da eksik değilse— entellektüel hırsım ve hırçınlığını bir kaç kat daha artırdığım inkâr edilemez. Üst perdeden konuştuğu kadar öne ve başa geçmek hesabı anti-kapitalizmi entellektüeller - arası bir açık artırma pazarı haline getirmiştir.

Yukardan beri sayılan motifler (bunlara şüphesiz daha başkaları da eklenebilir) arka arkaya sıralanınca, çağımız aydınım —her halde pek de azımsanamayacak bir bölümü ile— «anti-kapitalist» cephede, açık adı ile söyleyelim marksist kanatta toplayan başlıca sebepler göz önüne serilmiş olacaktır.

Fakat neden marksist kanatta? Kapitalizme karşı olmak entellektüellik şanından ise mücadele yolu neden ille marksizm'den geçmelidir? Bununla söz sırası ikinci soruya geliyor:

2. Günümüz entellektüelinin dünyada ve bizde —ifadeyi tekrarlalım— azımsanamayacak bir bölümü ile marksist kanatta saf tuttuğu bir gerçektir. Sol düşüncenin ve pratiğin marksizm dışında bir yığın kolu ve çıkış yolu varken ağırlığı bir tarafa eğdirmenin elbette câzip bir takım sebepleri olmalıdır.

Önce şurasından başlayalım: Sol harekette marksizmden gayri kolların hızlı ve hırslı gençlik ve aydın katında başından beri seyrek ve dağınık kaldıklarını biliyoruz. Böylesine bir dağınıklığa katılmak olsa olsa «hak bellediği yola yalnız gitmeyi» göze alanların harcı olabilir. Gerisi şahsî tatminsizliğin öcünü geniş kütlelerin desteğinde almaya çalışanlar! Sendikaları, emekçi ve öğrenciyi öc almak istediği hedef üzerine süren ve koşturanlar... Sıradan aydın hiç bir zaman zor yolun tek ve cefâhı yolcusu olmamıştır. Yığın içinde yüzler ve binler omuz omuza aym türküyü çağırmanın, bir ağızdan aynı sesi vermenin heyecanı sol aydını sosyalizmin en güçlü ve gövdeli kanadına —marksizme— götürüp bağlamıştır.

Marksizmin aydın katında çekici ve toplayıcı etkisi üzerine biraz daha eğilmekte yarar vardır.

Herşeyden önce, Batı dünyasında git gide çoraklaşmış, monoton ve mekanik hayat tarzının aydında yarattığı bezginliği hesaba katmak lâzımdır. Bu bezginlik ile karşı tarafta marksizmin her türlü sanat ve ahlâk anlayışını yürürlükteki düenin üst yapı kurumları (super-structure) halinde ilân etmesi bir araya gelince, örke ve hayâl kırıklığının hangi mecraya itilmiş olacağı kendiliğinden ortaya çıkmış oluyordu. Bu, marksizmin ta kendisi olacaktı. Dahası var: marksizm ile ortaklık kurmamak, bir yerde, burjuvazinin dümen suyunda kalmak gibi bağışlanmaz bir ayıbı aydının yüzüne çarpmaktan başka bir sonuç vermiyecekti. (Bizde de sol olmanın derhal sağ ve gerici damgasını yemesi gibi). Batıda hatta Sartre, Picasso gibi düşünür ve sanatçıların biraz da bu hava içinde sola itildiklerini iddiaya kadar giden yazarlara rastlanır (meselâ M. Polanyi, «**The Magic of Marxism and the Next Stage of History**», özellikle Chapter II : «**The Temptation of the Intellectuals**», s. 12 v.d., Manchester, 1956).

Bundan başka, marksizmin üzerinde, solun başka hiç bir kolunda rastlanmayan bir «bilimsellik» iddiası yafta olarak asılı durur. Bilimsellik: Entellektüel çevrede marksizmin genişlemesine en büyük katkıyı getirmiş olan dâhiyane buluş! Belki hepsi için değil, ama aralarında doğru dürüst bir öğrenim görmemiş olmanın acısı yüreklerine çöreklenmiş nice entellektüele neredeyse yüz soruda «bilimsellik» reçetesi uzatan bir akımın süksesini uzun uzun izaha hacet yoktur. Diyalektiğin değişmez «tarihsel» gelişimi; toplumun tersyüz edilemez «evrensel kanunları».. Hepsinde de 18. yüzyılın evrene bütün esrarı çözülmüş gözü ile bakan ve her şeyi değişmez kanunlarla önceden düzenlenmiş sayan naturalist bilim anlayışının Marx'dan bu yana can çekişen son ve soluk akislerini sezmek mümkün değildir. Bugün öyle düşünen kalmamış gibi: Her şey yumuşatılmış, rölatifleştirilmiş! Fakat ne olursa olsun: Fizik kanunlarında dahi kesinlik ve katılığı inkâr eden bugünün bilim anlayışına karşı marksizmin, dörtköşe «bilimsellik» gösterisi ile yüzleri ve binleri peşinden koşturduğu bir gerçektir.

Suradan aydının marksist çizgiye sempatisi, anlaşılıyor ki, kısmen de olsa marksizmin doktriner kesinlik ve netliğinden ileri geliyor. Marksist gözlükle dünyaya bakan, her kapıyı açabilecek iyi kötü bir «tarihî maddecilik» anahtarım cebinde taşıyor demektir. Olup bitenleri açık-

lamada alıştıığımız şekli ile iktisat teorisinin bir çok etkenleri «verilmiş» sayıya aralarından iki veya üç değişkeni karşılıklı ilişkiler ile büyüteç altına getirmesi görüş ufkunu ne de olsa daraltmış sayılır (26). Ama «bilimsel» sosyalizmde öyle değil: Berikinde «veri» (deta) olarak kenara itilmiş unsurların hepsi burada aktif birer etken halinde sahnenin baş köşesine gelip kurulmuşlardır. Üretim ilişkileri, sınıf çatışması, emperyalist güçler v.s. Bu ve benzeri etken ve âletleri kullanarak marksist aydının çözümlemeyeceği bir olay yoktur. Falan yerde bir hükümet darbesi, filan ülkede bir sokak hareketi, orta ve uzak doğu kaynaşması, petrol dâvası... Hepsi üretim ilişkilerine göre ait oldukları «sınıfsal» kadro içinde yerini bulmuş olacaktır. Teorik iktisadın kapamk varsayımlarına, soyut model tekniğine karşı marksizmin orta çap aydında' sükse ve sempatisine şaşmamak lâzımdır.

Marksizmin entellektüeller katında çekiciliği yalnız «bilimsellik» gösterisinden ibarettir denemez. Akım o tarafı ile olsa olsa aydının bir bölümüne seslenir. Kütle ve tabana dönük dilimini (fıkra ve bildiri yazarı, gençlik örgütleri, meydan hatibi v.s.) bir araya getirmede ise «bilimsellik» tarafı çok önemli bir rol oynamış sayılamaz. Üst ve alt dilimler karşısında marksizmin toplayıcılığı, bize kalırsa, üstündeki «bilimsellik» yakıştırması ile beraber bir başka özelliğinden geliyor: Mücadele ve suçlamada **argo zenginliği!** Marksizme giriş kapılarından biri, hiç şüphe etmeyelim, söz ve argo tarafmdadır (27). Her birikim ve bu-

(26) Bu konu üzerine tafsilât için bakınız Schumpeter, a.g.e. s. 47.

(27) Marksist sol için argo gerçekten peynir ekmek kadar ihtiyaç maddesidir. Sol aydının fonksiyonlarından birisini de burada, marksist eyleme argo ve slogan yetiştirmekte arayabiliriz. Nomal ve alışılmış, hatta işlene işlene ikinci tabiat halini almış br fonksiyon ki, bazen hiç beklenmeyen yerlere, akademik düzeye kadar tirmandığını görmek hiç neredeyse olağan sayılacaktır. Marx'm ne olsa ağır başlı «Vulgarökonomie» deyimini «bayağı iktisat» diye «bayağı»laştıranların ve —daha bitmedi— bütün bir Walras ve Marshall geleneğine «ölmüş eşsek» yakıştırmasını getirip yamayan genç eleştirmenin (bakınız Cumhuriyet gazetesi, 7.X.1976) her halde keyfinden ağız kulaklarına varıyor olmalıdır. Argo seçme ve kullanmada aydın kesiminin üst ve alt dilimleri arasında dikkate değer bir alış veriş vardır. Üst dilimde «imâl» edilen argo demeti alt'm hizmetine, daha doğrusu enstrüman olarak onun icracılığına aktarılıyor. Alt kesimde hırs ve heyecanın birikip doruğuna çıkması için tabanda argo ve slogan yığılması şart: Başkaları ile beraber hep bir ağızdan —ama yine başkaları gibi ne demeye geldiğinin farkında olmadan— suçlama argosunu kâğıda, duvara veya nereye rastgelirse salvo halinde boşaltmamın tatlı heyecanı kütleyi kabaran bir hırsıla hedef üzerine yürütmeye yeter ve yetmektedir. Yakın tarihimizin zeki ve esprili edibi Cenap Şehabeddin «havas beğendiğçe

nahm, üstüste yığılıp kabardıkça, bir yerde boşalma fırsatı arar. Her halde inkâr edilemez bir gerçek olmalı: Günümüzün hızlı aydınında üst perdeden boşalmaya en yatkın ses tonunu ve düzenini, en zengin argo süzlüğünü veren marksizmden başkası olmamıştır. Esasında her «mark-sistim!» diyenin öz ve gerçek marksçılıktan gelip (ötesini bırakalım: En azından Komünist Manifestosu'nu okuyarak) yolunu ve yönünü bul-duğu söylemez. Pek çoğu ihtilâl liderlerinin ajitasyon ve suçlama söz-lüğünü okuya tekrarlaya, ısıta soğuta kaşla göz arasında marksist ke-silmişlerdir. Marksizm, sıradan aydında en fazlası kulaktan dolma «bi-limsel» kalıplarla bol bol politika argosunun karışımından ibaret bir suçlama tekniğinden öteye geçmez.

Tanınmış sosyalist yazar Hendrik de Man, marksizmin günümüzde mutlaka «anti-kapitalist» bir hüviyet taşıması gerekmediğini, zengin ar-gosu ile hemen her türlü öfke ve hırçnlık üstüne rahatlıkta giydirilebi-lecek bir kılıf olduğunu söyler (28). Teşhis yanlış değildir. Boşaltmak istediğiniz hiddet ve öfkeye —kime ve neye karşı ise— her defa kendi çabanızla ve kendi mizacınıza uygun ifade kalıpları bulmak için uğra-şacak yerde, bunca zaman usta ellerde yontulup bilenmiş bir kin ve nef-ret edebiyatım, onun rafine suçlama ve kötüleme sözlüğünü helâlinden ve tepe tepe kullanmak elbette daha rahat olacaktır. Zengin bir argo sözlüğü bütün donatımı ile eliniz altındadır: Gerici, faşist, emperyalist ve yerli işbirlikçileri, CIA ajanı, karşı dvrimci... Hatıra gelen ve gel-meyenlerinden bir tutamını kâğıt üstüne rastgele dizelim: Karşımızda şu veya bu meslek örgütünün bildirilerinden birini bulursak şaşmamalı-yız.

alkışlar, avam alkışladıkça beğenir» demişti. Güzel ve manalı sözdür. Havas ve avam, beğenmek ve alkışlamak —aşlı yok ya— burjuva harcı şeylerdir de-necekse, cümleyi o vakit hırs ve kavga tarafına yatırıp o biçimde okumak ge-rekecek: «Havas (yönetici takım) hırslandıkça söyler, avam (kütle olarak ta-ban) sövdükçe hırslanır!» Gerçekten de öyledir: Kütleye saldıracağı hedefi verdikten sonra, koro halinde tekrarlayacağı sloganlar önüne ne kadar bol döşenirse yığın hareketine o kadar hız ve güç katılmış olur. Hareketi, tam du-rulacağı anda, yeni bir dizi argo ile sıcakında tutmak; yenileri ve arkasından onların da yenileri.. Yığını coşturup hırslandırmanın tek yolu budur. Öyle oldu-ğunu pek iyi bilen yönetici takımın (ve kumandası altındaki argo imâlcilerinin) zamanla alışılmış ve aşınmaya yüz tutmuş sloganların yerine yenilerini ye-biştirmek için gecelerini gündüzlerine katmaları sebepsiz değildir elbette. So-lun duvar donatımına bakılsın: Bir vakitlerin gözde argosu «komprador»un ye-rine «faşist» gelip kurulmuş; «emperyalist»in yanında ise hiç yoktan bir «li-garşi» türemiş!

(28) Hendrik de Man, *Kapitalismus und Sozialismus (Kapital und Kapi-talismus içinde; yayınlayan B. Harms, Bd. I s. 54, Berlin 1931).*

Biri «bilimsellik»den, öbürü argo'dan yürüyen ikili etki marksizme geniş yığınları katmakta en büyük rolü oynamıştır denebilir. Biri ile entellektüellik susamışlarına, öbürü ile polemik hastalarına; daha da kısaltabiliriz: İlki ile masa başına, ikincisi ile sokağa uzanan bir seslenme! Marksizm geniş ölçüde toplayıcılığı bu ikili seslenişe borçludur. Sosyalizmin diğer kollarında ne «bilimsellik» iddiası, ne argo zenginliği marksizmininkine uzaktan dahi kıyaslanabilecek bir seviyeye varmış değildir.

Entellektüel üzerinde marksizmin çekici ve toplayıcı etkisini yukarıda belli başlı motifleri ile açıklamaya çalıştık. Bu açıklamaların öğretmiş olacağı bir gerçeği altını çizerek belirtmeliyiz: **Marksisti aydın tek tipin ve kabın adamı değildir.** Etki kanallarının ve motiflerin çeşitliliği kadar marksist aydın da, tip olarak, birinden öbürüne derin farklar ve ayrılışlar gösterir. Roberto Michels entellektüel marksisti geniş bir dizi halinde şöyle sınıflamıştı:

«Sosyal bilinç sahibi ahlâkçılar; sosyalizmin gereğine ve işleriiliğine inanmış bilimciler; demagoglar; karmakarışık ideolojik metâlarını satışa süren şarlatanlar; Coriolanus - tipi aydınlar: Kişisel şanssızlıklarının öcünü mensup oldukları gruptan almaya kararlı olanlar (declassé gruplar, entellektüel proletarya dahil); gırtlığına kadar doymuş zenginler; filantropistler; grand senyörler» (29).

Schumpeter de marksist görüşün hiç bir şeyi izahsız bırakmamak yolundaki sentezci tutumu ile «bilhassa gençlerde ve basın dünyamızın baş köşesine kurulmuş —hani neredeyse tanrıların ebedi gençlik sırrına ermiş entellektüeller katında büyük başarının çok açık ve anlaşılır bir şey olduğunu» söyler ve arkasından sıralar: Bir an önce suyun başına geçmenin sabırsızlığı içinde kıvrananlar; dünyayı şu veya bu dertten kurtarmanın ateşi ile yanıp tutuşanlar; kuru ders kitaplarından bıkkınlık getirmiş olanlar; duygusal ve entellektüel olarak tatmin edilmemişler; kendi başlarına bir sistem kurmaya gücü yetmeyenler» (30)... Kısacası: R. Michels'de görüldüğü gibi buradada hatıra gelebilecek türlü motiflerle marksist kanatta buluşmuş rengârenk bir yığın ile karşı karşıyayız.

Günümüzün aydın problemi, öyle görünüyor ki, ayrı köklerden gelen iki olumsuz etkinin bir yerde buluşmasından meydana çıkmış olmak-

(29) R. Michels, a.g.e. s. 120.

(30) Schumpeter, a.g.e. s. 47.

tadır: Bir yanda düzenin iç yapısından doğan zorluklarla öbür yanda aydın kesimin kendi problemlerinden ileri gelen hırçınlık ve tahakküm hirsının bir çeşit izdivacı karşısındayız. Bu birleşimde genellikle ilki ikincinin elinde bir hammadde halini alıyor (31): Akıllıca işlenecek, enerji katılacak ve çoğaltılacak bir hammadde! Akademik çevresi ile, ozamı ile, rejisörü ve aktörü ile bütün bir takım bu hammaddenin işleyici, yoğurucu ve satıcısıdır.

Aydın ve tabanda emekçinin yukarda sözünü ettiğimiz geniş cephe içinde bir araya gelişi elbette kolay olmamıştır. Birbirine tamamiyle uzak ve bambaşka hamurdan iki toplmu katının buluşması her halde eşyanın tabiatından gelen bir şey değildi. Emekçinin aydından esasında bir alıp vereceği yoktu ve olamazdı. Emekçi her halde bir entelektüel lider özlemi çekmiş ve aramış da değildi. Okur yazarlığın ileri olduğu gelişmiş ülkelerde ne ise; fakat emekçinin çoğunlukla okur yazar dahi olmadığı fakir ve yeni gelişen ülkelerde entelektüel emekçiye devamlı yabancı kalmış, hatta giyiniş ve davranışı ile gittikçe daha fazla «yabancılaşmış», belki de yabancılaşmıştır. Kurulabilecek ilişki aydınlı dosdoğru yığın arasında değil, aydınlı yığını —örgütlendiği hallerde— temsil eden kişiler (sendika liderleri) arasında bir diyalog halini almış olacaktı. Bu sonuncular ise kütleye kendileri hakim olmak için aydın mümkün olduğu kadar devre dışı bırakmaya çalışmışlardır. Aydın ile böylece bir yandan başka entellektüeller, diğer yandan yönetici takım arasında çok taraflı bir oyunun sürüp gittiği gözden kaçmayacaktır.

Sürdürülen oyun yalnız şu veya bu çevreye mahsus değildir. Solda aydın ve yığın ilişkisinin hemen her yerde aynı usullerle tekrarlanan bir dramı ve onun da hemen hiç değişmeyen bir sonuç bölümü ve perde kapanışı vardır. R. Michels bu oyunun perde ve sahnelerini açık bir dille anlatır: Sol hareket henüz ideolojisini tam inşa edememiş, şekilsiz bir halde iken hizmet arzeden aydın heyecan ve hayranlıkla, çoğu zaman bir kurtarıcı gibi karşılanır. Kendisinden beklenen şey gerçekten büyüktür: Emekçi hareketine sözlü ifadeyi o hazırlayacak; parola ve sloganları o imal edecek; eylemi radikalize ederek sendikal harekete beklenen devrimci yönü ve çeşniyi o verecek! Parti programının henüz yerli yerine oturmamış bir sırada, parlamento ve diğer üst düzeydeki kuruluşlara kadar uzanıp politik eyleme kuvvet katmak, yeni mücadele arenaları açmak veya açık olanları genişletmek ihtiyacı aydın emekçi kesimde uzun zaman aranan bir yardımcı halinde tutabilir. Düşünmeli-

(31) Schumpeter, a.g.e. s. 153.

dir ki, sol harekete emsalsiz güç kazandıran «sınıf çatışması» fikir olarak da aksiyon olarak da aydının icadıdır. Kendüeri sosyalist partiden olmadıkları hallerde bile parti programını destekleyici ideolojik gerekçelerin imalcisi onlar olmuşlardır. Bir tarafı «ilerici», karşısındakileri «gerici» göstermekle yaptıkları hizmet gerçekten büyüktür. Kısacası, ideolojik metâ'nın fevkalâde etkileyici bir ambalâj içinde takdimi onların eseridir ve bütün bunlar hizmet olarak küçümsenir şeyler değildir.

Bununla beraber, aydının kütle karşısında devamlı rahat ve güvenli durumda olduğu zannedilmemelidir. Hareket şurada veya burada bir kere tutmaya görsün; bir yandan kendi gibilerinin topraktan bitercesine türemeleri, öbür yandan bizzat emekçi saflarında yeni liderlerin boy göstermeleri karşısında mevzünü kaptırma korkusu gide gide kahredici boyutlara uzanır. Bu hal aydın ses tonu ile daha ve daha üst perdelere tırmanmaya zorlar; daha göz doldurucu vaad ve angajmanlara sürükler. Aydın, bir vakitler nasıl hükümdar, prens ve devlet (yerine göre klise) büyüklerine, kısaca ferdî velinimetlere ve sonra da burjuva renginde kolektif efendilere sokulup yanaşmışsa, şimdi de aym şekilde hırçın kütleye «arzi hizmet» etmek durumundadır. Ne var ki, bütün bu çabâlarla beraber aydın ve emekçi ittifakı çok uzun sürmez. Emekçi bir an gelir zaten başından beri dilinden de tavrından da fazla bir şey anlamadığı aydına kuşku ile bakmaya başlar. Aydının kendi hesapları peşinde olduğunu ve kütleyi o hesaplar uğruna piyon olarak kullandığını anladığı anda dramın sonuna yaklaşmış olur. Hele yığınım içine türlü kanatlardan sokulmayı başarabilen entellektüel liderlerin bitip tükenmeyen kavga ve hırçınlıkları, birbirlerini karşı - devrimcilikle, kiralık ajan olmakla boydan boya donatıp durmaları (şu yukarda sözünü ettiğimiz zengin argonun birbirleri üzerine veryansın boşaltılması) kütle gözünde bir zamanın gözde aydınını siler, yok eder. Sıra bir süre başkalarını denemeye gelmiştir. Tabii o başkaları da çok değil bir süre sonra altedilip yerlerine başkaları konuluncaya kadar!

Kollektivist rejimlerde iktidar sonrasının şef kavgası ve tasfiyesi, öyle görünüyor ki, iktidar öncesinde kıyasıya bir entellektüel tasfiyesi biçiminde yürümüştür ve öyle yürüyecektir. Dramın son perdesinden bölümler açık açık gözlerimiz önünde oynandığı için, aktörlerini de fiğüranlarını da kulis arkasından canlı ve taptaze görebiliyoruz: Sahne bir zamanlar omuzlardan indirilmemiş intelligentsia'nın kaşla göz arasında silkelenip yol ortasında bırakılıvermiş kurbanları ile, hatta neredeyse adı sanı unutulmaya yüz tutmuş küskün, mutsuz aydınları ile doludur.

V

Aydını buraya kadar, herhangi bir ayırma gözetmeden, hatıra gelen her türlü sıfat ve statüsü ile karşımıza aldık, Gazeteci, yazar, politika yorumcusu, avukat, sanatçı v.b. Ancak aydının bir tarafı var ki onun üzerine ayrıca eğilmemiz gerekecek: **Bilim adamı ve öğretici** tarafı ile aydın!

Sözü bununla şimdiye kadar anlatılanlardan değişik bir problem dünyasına getirdiğimiz her halde gözden kaçmamış olacaktır. Muhtevaşı, boyutları ve bakış açısı gerçekten değişik olan bir dünya! Çap ve boyutlar alışık olduğumuz ölçülerin üstünde ve ilersinde bir büyüklük kazanıyor. Öyle olması da aslında sebepsiz değildir: Öğretici olarak aydın (hangi kademedede olursa olsun) karşısında genç kütlenin, sayı çokluğu bir yana, etkilenmeye son derecede açık oluşu probleme gerçekten olağanın üstünde bir ciddiyet katar. Bir fıkra yazarını, bir siyaset yorumcusunu, kaprisleri uğruna olup bitenlere ters ve çarpık teşhis koymada, okuyucu nihayet fazla ciddiye almayabilir; değer hükümleri ile başbaşa bırakır geçer. Hatta kapris ve hırçınlık bir ölçüde sanatçıya renk katan sevimli zaaflardan biridir diye işi hafife almak da pek alâ mümkündür. Ama büm adamında (hele öğretici sıfatım da taşıyorsa) durum değişir. Şahsi kin ve ihtiraslarını —üstüne «ilim diyor ki..» yaftasını ilıştırerek— saf ve inanmış kütleye aktaran «âlim», karşı tarafta ihtiraslarının ölçüsüz, ama yine de açık ve maskesiz kavgasını veren politikacıdan daha az «zâlim»dir denemez. Öyledir denemeyeceği gibi, fitne ve şer «ulema»sını siyaset fesatçılarının çok daha ilerisinde zulüm ve ihânetin baş tertipçisi olarak teşhir edenlere —örneklerini biraz aşağıda göreceğiz— hak vermemek elden gelmeyecektir.

Yaşanılan günün benzerini geçmişte aramak ve geçmişteki yaklaşım ve çözüm şekillerini görüp tanımak çoğu zaman öğretici ve yararlı olabiliyor. Burada da öyle olabilir. Yolumuza ışık tutacak örnekleri ile bugünün benzerini birinci dünya savaşı öncesi ve sonrasının Almanya-sında bulacağız. Bir yandan, kürsü sosyalistleri denilen tarihçi okul mensubu profesörlerin reform fetvacılığı.. Öbür yandan, savaş sonlandırılma hızını gitgide artırmak üzere sol gençliğin sokakla beraber kürsüyü de hedef alan hırçınlığı! Üniversite hocasında yalnız bir öğretici değil, fakat bir yol gösterici ve kurtarıcı, belki bir peygamber görme özlemi!

Politikayı gözleri kararırılmış halde kürsü üzerine çıkarma sevdahları karşılarında sert bir kaya olarak Max Weber'i buldular.

Max Weber kürsü sahibi hocaların —kürsü sosyalistlerinin— reform adı altında ahkâm kestikleri yılları yaşadı.

Max Weber savaş sonunda sol gençliğin kendileri gibi düşünmeyen hocalara saldırdığı günleri yaşadı.

Max Weber, kısaca, soldan ve sağdan gelen ve üniversite kapılarını zorlayan hırçınlıkları gördü ve yaşadı. Ve hepsi karşısında bir an durulamadan sesini yükseltti. Yarım yüzyılı aşkın bir zaman gerisinden günümüze uzanan bu seslenişe kulak vermek lâzım! Onda dünün Almanya'sını değil, bugünün Türkiyesini bulacağız. Weber kürsüde bilimle politikanın ve hele bilim adamlığı ile peygamberliği karıştırılmasına şiddetle karşıdır. Peygamberlerin sonu alınmış, yenilerini bulmak ve kürsüye çıkarmak ise boş bir gayretten başka bir şey değildir. Şöyle di-yordu Max Weber:

«Bilim bugün kendi kendimizi düşünüp bulmamızın ve gerçekler arasındaki ilişkileri öğrenmemizin hizmetinde tamamiyle ihtisasa dayalı bir «meslek» işidir. O kadar! Bütün peygamber ve kâhinler tarafından vahiy yoluyla dağıtılan bir âtifet ve inâyet olmadığı gibi, evrenin manası üzerine hakim ve filozofça kuruntular yürütmek de değildir... Tolstoy'un meşhur sorusu hatırlansın: Ne yapmamız gerektiğini, yaşayışımızı nasıl düzenleyeceğimizi bize bilim öğretmeyecekse kim öğretir? Yahut kendi anlayışımıza göre soralım: Birbirini boğazlayan bunca tamirdan hangisinin hizmetine koşulacağız? Evet, kim doğru yolu gösterecek? Bizim cevabımız şu: Ancak bir peygamber! Ama öylesi ortada

yoksa veya sözlerine artık kimse kulak asmyorsa, onu ille de yeryüzüne indireceğiz diye, devlet kapısında maaşlı veya imtiyazlı küçük küçük profesörlere dershanede peygamber sıfatı yakıştırmamızın âlemi yoktur» (32).

Max Weber, her halde, boydan boya maddeleşmiş bir medeniyetin (Batı uygarlığını ruhsuz, içi boşalmış kalıplar halinde görür Weber) insanını karşısına almış olmalı. Çağın, kuru, çorak ikliminde yeni bir değer ve rehber aramanın sancısı ile kıvranan kütle insanı! Aradığının

(32) Max Weber, *Wissenschaft als Beruf* (1918 kışında Münich Üniversitesi öğrencilerine hitap eden bir konuşma; *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, içinde, s. 593, Verlag J. C. B. Mohr 1951).

sahicisini bulamazsa benzerini, hatta sahtesini —yeter ki göz aıncı olsun— baş tacı etmeye hazır. Ya aydın? Arananın —ümit dünyası bu— belki de kendisi olabileceği hayali iliğine kemiğine işlemiş: Kendisinde olmayan birtakım üstün yetenekleri hayal gücüyle bulup buluşturup yakıştırma peşinde! Yine Max Weber'den okuyalım:

«Bir takım modern aydınlar ruhlarını —tâbir caizse— muhayyer (garantili) antik eşya ile donatmak hırsı içinde yapıp tutuşurken bunların üstüne bir de —sahip olmadıkları— din kisvesi geçirmek özentisine kapılmışlardır. Evet sahip olmadıkları bir din ama yine de oyuncakla oynar gibi bir takı maziz tâsvircileri ile donatılmış bir minik şapel'i sahicilerinin yerine ersatz olarak temizleyip parlatıp koymaya veya mistik bir kutsallık havası verdikleri bir kötü benzerini (Surrogat) meydana getirip sonra da onunla kitapçı dükkânlarında sergilerini kurmaya heveslenirler.. Ama bununla hiç bir peygamberlik kurulduğu görülmemiştir. Bu açıkça göz boyamacılık veya kendi kendini aldatma!» (33).

Max Weber haklıdır: Slogan yarışmasının karmakarışık örgüsü içinde değerlerden bir kısmı «rahmanî», bir kısmı «şeytanî» sayılmaya başladımı, hangisi tanrıdır, hangisi iblistir ayırt etmek imkânsız hale gelir. Sıra sıra tanrılar karşınıza dizilmiştir. Çok tanrıcılık ki uzun, çok uzun bir tarih sonunda güç belâ tahtından indirilebilmişti; dünyamız bugün tekrar çok sayıda tanrının at sürdüğü ve kurban istediği bir meydana halini almıştır. «Eskinin çok sayıda ilâhları, üzerlerindeki sihirden soyunup maddeleşmiş (entzaubert) ve öyle olduğu içinde kişiliğimizin üstüne sivrilmiş kuvvetler halinde, mezarlarından doğrulup çıkıyor ve hayatımıza hangisinin hükmedeceği yolunda o ebedî kavgayı yeniden başlatıyorlar» (34).

Modern insanın ve genç kuşağın en büyük zorluğu da, Weber'e göre, burada yatıyor: Boyunu aşan bu sisli, dumanlı yaşantı içinde çağın haşin çehresine erkekçe ve cesaretle bakacak yerde akan sel içinde başkaları ile beraber sürüklenip gitmekte! Tanrılaştırılmış değerlerin kıyasıya vurduğu bir dünyada yolunu izini yitiren öğrenci gençliğe sorunuz, diyordu Weber, alacağınız cevap şu olacaktır: «Evet, derse giriyoruz; ama öyle kuru analizlerle, olayların sadece tesbiti ile vakit geçirmek için değil, onların üstünde ve dışında bambaşka bir şeyi yaşamak ve öğrenmek için!» Yanıldıkları nokta, karşılarındaki profesörde

(33) Max Weber, a.g.e. s. 595.

(34) Max Weber, a.g.e. s. 589.

öğreticiden başka bir şey aramaları! Bir öğretici değil, bir güdücü (Führer) peşindeler.

Ama öğrencisi öyledir de öğreticisi başka türlümü?. Hayır. O da kendini kürsüde objektif bilgi vermek yerine şu veya bu ideolojinin sözcüsü, savunucusu, hatta peygamberi olarak görmeye başladımı artık ilmin de, ilmî objektifliğin de sonu görünmüş olur. Her sahte ve uydurma aslında sevimsizdir. Ama uydurma peygamberin en sevimsizi ve çekilmaz olanı —öyle diyor Weber— profesörden yapma peygamberdir. «Devletten lisanslı bir sürü peygamber. Hem öyle sokakta, kilisede veya gözgöre halkın önünde, ya da köşesine çekilmiş halde değil, ders salonunun güya objektif, dışarıdan kontrol edilemez, tartışmasız ve her türlü itiraza özenle kapalı sessizliği içinde kürsüden, üstelik «bilim derki» tafrası ile ihkâm kesip durmaları. İşitilmemiş şey!» (35). Weber'i yanlış anlamayalım: Ders salonu herkesin suspus kesildiği tartışmasız bir yer olsun demek istemiyor. Ama, ne de olsa, kürsünün kendine göre bir heybeti ve üstünde konuşanın da —ünvan ve statüden gelen— bir mehâbeti olduğunu kabul etmek gerek. Hoca kürsü üstünde değer yargılarını arka arkaya dizmeğe başlayınca, karşısında belki bir kısmı başka türlü düşünecek olanları, ağızından çıkan sanki gerçeğin ta kendisi imiş gibi, itirassız dinlemeye mahkûm etmiş olur. Unutmamak gerekir ki, dersane kürsüsünden söylenen miting alanındaki kürsüde söylenenden çok daha etkilidir. Miting alanı nihayet hitabet ve talâkatin at koşturduğu yer; ama hiç değilse «bilimsellik» yanı ve iddiası yok! Dersane öyle değil: Talâkatin üstüne «bilimsellik» şalı çekildikten sonra, dinleyen ve bir şeyler öğrenmek isteyen artık kendi yeteneği ile kontrol edemeyeceği ideolojik saplantıları gerçeğin ta kendisi gibi görmeye başlar. Yalnız politika adamı değil, meğer bilimin kendisi de öyle söylüyormuş havası bir kere estirilmeye başladımı sağduyunun da serin kanlı tercihin de sonu görünmüş olur. Artık gözünü yumup şu kadarı «bilimsel», ötesi çağ ve bilim dışı diye ahkâm kesmekten başka yapacak şey kalmaz. Hazin olanı da buradadır: Değişik âletleri, kuvvetli ve zayıf tarafları ile, öğrenci önüne serdikten sonra onu artık kendi tercihleri ile baş başa bırakmak varken (bilimsellik biraz da o demek olmuyormu?), tepesine dikilip peşin peşin «buraya kadarı bizden, ondan ötesi bizden olmayanların» gibi bir ayırma ile tercihi önüne aşılmaz bir duvar çekmek! Şu veya bu teori «yıpranmış bir egemen ideolojinin,

(35) Max Weber, Der Sinn der «Wertfreiheit» der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften, adı geçen yerde, s. 478.

kapitalizmin yarattığı» bir doktrin damgasını yedikten sonra ona yanaşmaya kimde, hal kalır? Bizden değildir denilene yanaşmanın değil, sürünmenin bile adamı ya aldatılmış bir zavallı, yada sınıf çıkarlarının hizmetine koşulmuş bir günahkâr olarak damgalamaya yeteceğini bile bile genç adamdan farklı doktrinler arasında dilediğince seçim yapmasını beklemeye hakkımız olurmu? Hem öyle uslu uslu «bilimsel»in izinde ve peşinde olmak varken «bayağı»nın (neo-klasik iktisat teorisinin bizde yeni adı!) yanında görünüp de esmayı üstüme sıçratmanın âlemi ne?

Doktriner katılığın, elde mezura, düşünce alanını boydan boya bizden ve bizden olmayanlar, iyiler ve «bayağı»lar diye böle parselleye kol gezdiği bir yerde fikir dünyamızın kaşla göz arasında nasıl bir yasaklar ve yasak bölgeler dünyasına dönüşmüş olacağını —geç de olsa— farketmemek mümkün değildir (üstelik parselleme ve yasaklamamanın kâğıt üstünde platonik bir oyundan ibaret kalmayıp uybulama tarafında haşin, merhametsiz bir işlerlilik kazandığı rejimlerin —başka bir gezegenden söz etmiyoruz— neredeyse soluğunu işiteceğimiz kadar yaklarımızda olduğunu hatırlayarak). Tehdikhâr bir parmağın «sakin olaki..» biçimi her an gözleri içine uzandığını göre göre dilediğini seçebilmek her halde yürek isteyen bir iş olmalı; bir cesaret işi! Ama arada galiba pek çoğumuzun atladığı nokta da buradadır: Dilediğince tercih yapabilmenin cesaret işi olduğu yerde bilim ve bilim haysiyeti de sonuna varıyor demektir.

Evet, orada çekilmek istenen bir duvar var; fakat yalnız öğrencinin önüne değil! Gerçek bilim adamlığının önüne de bununla nasıl bir duvar örülmüş olacağı uzun uzun düşünülmeğe değer bir noktadır.

VI

Entellektüellik ile bilim adamlığının karışımından meydana gelen tabloyu yukarıda kaba ve kaim çizgileri ile belirtmeye çalıştık.

Tablo elbette iç açıcı değildir.

Ve iç açıcı olmayan tablonun belki en sevimsiz tarafı aydın ve yığın ilişkisinde toplanmış görünüyor. İster iktidardan yana, ister iktidara karşı, aydın ihtiraşları yolunda yığının yakasını bırakmayı asla düşünmemiştir. Esasında yığınla beraber oluş ve onu etkileme çabası aydının bildiğimiz fonksiyonunun gereği, hatta o fonksiyonun ta kendisidir. Beraberlik tarih akışı içinde dünden bugüne hiç aksamadan, olsa olsa de-

ğişik gaye ve maksatlar peşinde yürütülmüştür: Eldeki ikbal mevkiini sıkı sıkıya korumak veya ikbal kapısından uzak tutulmanın öcünü almak. Her ikisi de aydını yığında destek aramaya götürmüştür. İzlenen yol ve yöntem de birinden öbürüne değişik olabilir: Kütleyi kimi piyon olarak hedef üzerine açıktan sürerken, başkaları içten doldurup donatıp günün birinde patlamaya hazır halde el altında tutmayı ve siyasi rakiplerine o hazır kuvveti iyma yoluyla göz dağı vermeyi düşünmüş olabilirler. İkinci Mahmud'un akıl hocası Hâlet Efendinin, nihayet kellesi ile ödeyeceği, büyük virtüozite'si burada yatar. Bilim adamhğı ile entellektüelliğin birleşimi halinde kaba kuvvetten de tehlikeli olan kışkırtmaya (ancak entellektüel harcı olan o gizli ve kirli oyuna Osmanlı lugatçisinin bulduğu karşılık **tezvir** dir (36). Tezvir, yalan dolana hakikat ve hakseverlik süsü vermek demek! İyiyi köyü kötüyü iyi göstermek; zâlimi mazlum mazlumu zalim olarak takdim etmek! Bütün bunlarda tezvir bir başka akraba lûgatle, hakka ve hakikata **ihânet** ile buluşur ve birleşir.

«Ulemâ», tezvir ve ihânet! Tarihçinin, başı sıkıştıkça, arka arkaya dizdiği kelime ve sıfatlar! Birinci söylerken neredeyse' öbür ikisi de dilin ve kalemin ucuna geliyor. «Ulemâ», dikkat edilmelidir ki, burada yalnız âlimin çoğulu olarak değil, fakat baştan beri kaprislerine işaret ettiğimiz entellektüellik ile bilim tarafının birleşmesinden meydana gelen özel statünün adı ve unvanı olarak kullanılıyor (Batı dillerinde **clercs**, **clerus** ve benzerlerinde de öyle). Aydının tarih boyu değişmeyen kader çizgisi olmalı: Okumuşlukla birleştiği kadar tenkit ve hücumu üstüne çekmiş! Sebepsiz değil: Şahsi kin ve ihtiraslarına her defa ilim katında ve ilim kisvesi altında gerekçeler arayıp bulmaktaki emsalsiz ustalığından dolayı! Hırçın aydın ve hırslı âlim, aynı kişilik içinde yan yana gelince tahrip gücü hakikaten kahredici boyutlara varabilir ve varmıştır da. Aydın bütün bir fikir ve kültür tarihinin şüpheli bakışlarını veya —yerine göre— fırtına halinde esip savuran hücumlarını üstüne çekmişse sebeplerini başka yerde değil burada aramak gerekir.

Ulemânın tezvir ve ihâneti gerçekten gök kubbeyi dolduracak akisler bırakmıştır. Akislerden bir kaçım olsun yakalamak için yüzyılların fikir ve edebiyat tarihini kalburüstü temsilcileri ile yardıma çağırabiliriz.

Bir Mevlânâ ki, dergâh kapısını mezhep ve meşrep ayırımı gözetmeden herkese açık tutan bir hoşgörünün timsali! Aydın ihâneti söz

(36) Bu konu üzerine ayrıca Prof. Necati Akder'in **Bilim Dâvası ve Örf Korkusu** başlıklı incelemesine bakınız, s. 6 1976 Ankara.

konusu olunca böylesine bir hoşgörüyü tersyüz eden baskının derecesini düşünmek lâzım: «Hamuru bozuk olana ilim ve fen öğretmek yol kesicinin eline kılıç vermekten farksız; hatta sarhoşun eline kılıç vermekten de beter! Mal ve mevki gibi ilim de mayası bozukların elinde fitne ve fesad âletidir!» Mesnevi'nin manzum mütercimî Nahifi'nin kaleminden okuyalım:

«İlmü fen tâlimi dūnan'e ayan
Rehzenân'a tiğ vermektir heman

Tiğ vermek desti mest'e oldu bed
Nâkes.e tâlimi ilm ondan eşed

İlmü mâlû mansıbı câhı karan
Oldu bişek fitnei bed-gevherân» (37)

Fuzuli de teşhiste, hemen hemen aynı benzetişleri kullanarak, Mevlâna ile birleşir: Ona göre de fesad ehline ilim öğretmek katli-âm için cellâda kılıç vermekle birdir. Her ne tezvir etse cehl ehli onu olduğu gibi kabul eder. Sonuç burada da net, açık ve kesindir: Zamanın fitne ve karışıklığına sebep ilim ehlinin hile ve aldatmacasıdır. Ash şöyle:

«Hiyle için ilm tâlimin kılan müfsitlere
Katli-âm için verir cellâda tiği âbdar

Her ne tezvir etse ehli cehl onu eyler kabul
Mekri ehli ilmdir aslı fesâdı ruzigâr» (38)

Bütün bunların üstüne İzzet Molla'nın o yaman teşhisini giydirip oturtarak tabloyu tamamlayabiliriz:

«Meşhûrdur ki fısk ile olmaz cihan harab
Eyler onu müdâhenei âliman harab» (39)

Sıraladığımız örneklere göre 13. yüzyıldan 16. ve 19. yüzyıla kadar —biribirinden haberli habersiz— atlaya sıçraya günümüze gelen zincir-

(37) Mesnevi, Nahifi Tercümesi, 4. Kitap, s. 56, Hazırlayan Âmil Çelebi-oğlu, Sönmez Yayınevi, 1969 İstanbul.

(38) Fuzuli Divan, s. 98 (Gazeliyat), Tasviri Efkâr Matbaası, 1286 (hicri) İstanbul.

(39) İzzet Molla, Divan, s. 10 (Gazeliyat), Bolak baskısı, 1255 (hicri) Mısır.

leme teşhis aydınının ilim adamı görünümü altında değişmeyen karakter yapısını sergiliyor. Tezvir, fitne ve fesad; İzzet Molla'nın deyimi ile «müdâhenei âliman»!

İzzet Molla'yı ters ve eksik anlamamalıyız.

«Müdahenei âliman», yalnız belli bir çağın ve çevrenin malıdır da o çağla birlikte tarihe mi kavuşmuştur? Herkesin suspus kesildiği bir istibdad ortamında aydın ihâneti devlet kapısına sokulma ve sofrasından pay alma biçiminde bir «müdahene» şeklini almıştır da çağımız demokrasilerinde tenkit ve gereğinde düzene karşı çıkış aydına «müdahene»yi unutturmuş, onu tarihin derinliklerine mi gömmüştür?

Evet demek kolay olmayacak! İşin gerçeği şudur: «Müdahane» hiç bir zaman kalkmamış, olsa olsa şekil ve muhatap değiştirmiştir. Tek şahsa veya onun başını çektiği ikbal kervanına yaranma ve yaşlanmanın yerini burada sınırları belli olmayan kollektif bir varlığa «müdahane» halini almıştır. İşçiye, sendikalara, öğrenci örgütlerine, seçmen kütlesine, henüz tam şekillenmemiş bir okuyucu çevresine yanaşma ve yaşlanma! Sonunda hangisine kimin sahip çıkacağı açık artırmaya çıkarılmış bir hoşgörünme yarışı ve kavgası ile belli olacak.

Bütün bunları söylerken bir yerde idealist aydına haksızlık edildiğini gizleyecek değiliz. Zulme ve adaletsizliğe sesini yükselten her direnişe «hulûs çakma» damgasını vurmak insaf ölçülerini elbette aşar. İşin kötüsü, olup bitenleri belli bir açıdan değerlendirmeye alıştıktan sonra gerisi hep aynı açıdan görülmeye başlar. Gerçek ve samimi olan her idealist çıkış karşısında kim bilir altında ne yatıyor hesabı, istesek de istemesek de, ayağımıza dolanmış olacaktır.

Daha bir çok değerler gibi öz ve gerçek idelizmin de tahtından indirildiği bir çağı yaşıyoruz. Bilgi sosyolojisinin her fikri yaşanan gerçeğin yansıması şeklinde değerlendirip insan zekâsının yaratıcı buluşuna ister istemez dar ve katı bir sınır çizmesi gibi, aydınlar sosyolojisinde de ön planâ alınan kaprisler, çelişme ve çekişmeler arasında gerçek idealist aydını yok veya nesli tükenmiş bir yaratık olarak görmek bir ölçüde kaçınılmaz oluyor. Çağımız sosyolojisinin her iki dalında da, samırız, kalın bir perdeyi aralayıp altındakini görmenin pek de ucuz olmayan bedelini ödüyor olmalıyız.